

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет бізнес-технологій та економіки

(повне найменування інституту, факультету)

Економіка та митна справа

(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка
до дипломного проекту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: Особливості трансформації зовнішньоторговельної діяльності України
в кризових умовах

Виконав: студент(ка) II курсу,

групи БТЕз-1914м

Спеціальності 292 Міжнародні економічні

відносини

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Міжнародний бізнес

Олійник Б.Р.

(прізвище та ініціали)

Керівник Соколов А.В.

(прізвище та ініціали)

Рецензент Морозов Д.М.

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
 (повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет Бізнес-технологій та економіки
 Кафедра Економіка та митна справа
 Ступінь вищої освіти магістр
 Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини
(код і найменування)
 Освітня програма (спеціалізація) Міжнародний бізнес
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри Соколов А.В.
«14» жовтня 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Олійник Богдан Романович

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Особливості трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в кризових умовах

керівник проєкту (роботи) Соколов Андрій Васильович, к.держ. упр., доцент.,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від « » жовтня 2025 року №

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 11.12.2025 р.

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) праці українських і зарубіжних вчених, матеріали періодичних видань, статистичні матеріали, законодавчі акти, внутрішня документація підприємства

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

1. Теоретичні основи функціонування зовнішньої торгівлі в умовах кризових обставин.

2. Аналіз функціонування системи зовнішньої торгівлі під впливом глобальних викликів

3. Стратегії цифрової трансформації ключових секторів економіки України.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	Соколов А.В., доцент кафедри ЕМС	14.10.25	05.11.25
2	Соколов А.В., доцент кафедри ЕМС	14.10.25	12.11.25
3	Соколов А.В., доцент кафедри ЕМС	05.11.25	19.11.25
Нормоконтроль	Галан О.Є., доцент кафедри ЕМС	28.11.25	05.12.25

7. Дата видачі завдання «14» жовтня 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	02.09.25-11.09.25	
2	Вивчення літературних джерел	15.09.25-23.10.25	
3	Збір матеріалу на дипломну роботу	15.09.25-05.11.25	
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	14.10.25-05.11.25	
5	Виконання першого розділу	14.10.25-05.11.25	
6	Виконання другого розділу	16.10.25-12.11.25	
7	Виконання третього розділу	05.11.25-19.11.25	
8	Формування висновків та рекомендацій	20.11.25-26.11.25	
9	Оформлення дипломної роботи	05.11.25-26.11.25	
10	Перевірка роботи керівником	27.11.25-30.11.25	
11	Одержання відгуку та рецензії	08.12.25	
12	Попередній захист дипломної роботи	04.12.25-08.12.25	
13	Подання роботи на кафедру	11.12.25	
14	Захист дипломної роботи	19.12.25-24.12.25	

Студент(ка)

_____ Олійник Б.Р.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

_____ Соколов А.В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить 87 с., 8 табл., 10 рис., 67 джерел.

Об'єкт дослідження — зовнішньоекономічна діяльність України як системна складова національної економіки в умовах кризи.

Предмет дослідження — процес трансформації зовнішньої торгівлі України в контексті нестабільності.

Мета роботи — вдосконалення системи управління митними ризиками в Україні шляхом інтеграції кращих міжнародних практик та адаптації до специфічних умов воєнного стану.

Методи дослідження — логічний та порівняльний аналіз, структурно-функціональний підхід, економетричне моделювання.

Актуальність дослідження зумовлена глибокими трансформаціями у зовнішній торгівлі України, спричиненими повномасштабною війною, руйнуванням інфраструктури та зміною геополітичних реалій. Особливе значення набувають аналіз структурних зрушень, оцінка ролі високотехнологічних секторів та розробка механізмів антикризової готовності для забезпечення сталого зростання зовнішньоекономічної діяльності.

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ, ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЕКСПОРТ, КРИЗОВІ ВИКЛИКИ, ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА, ЛОГІСТИЧНА СТІЙКІСТЬ, АНТИКРИЗОВА ГОТОВНІСТЬ.

Abstract. The paper examines the theoretical foundations of foreign trade functioning under crisis conditions. The impact of global challenges, particularly the full-scale war, on the functioning of the foreign trade system and the transformation of Ukraine's trade structure is analyzed. Strategic directions for the development of Ukraine's foreign economic activity are substantiated, including the support for service exports, the transition to high-tech exports, and the improvement of anti-crisis readiness mechanisms.

FOREIGN TRADE, HIGH-TECH EXPORT, CRISIS CHALLENGES, TRADE POLICY, LOGISTICS SUSTAINABILITY, ANTI-CRISIS READINESS.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
1 Теоретичні основи функціонування зовнішньої торгівлі в умовах кризових обставин	11
1.1 Зовнішня торгівля як складова економічної системи в кризових умовах: сутність, еволюція та структурні зміни	11
1.2 Система регуляторних заходів у сфері зовнішньої торгівлі.....	21
1.3 Система інституційного регулювання зовнішньоторговельної діяльності ..	25
Висновки до розділу 1	29
2 Функціонування системи зовнішньої торгівлі під впливом глобальних викликів	32
2.1 Дослідження поточного стану та ключових тенденцій розвитку світової зовнішньої торгівлі.....	32
2.2 Аналіз динаміки зовнішньої торгівлі України в умовах нестабільності.....	39
2.3 Динаміка та трансформація товарної структури зовнішньої торгівлі України під час кризових подій.....	44
Висновки до розділу 2	53
3 Напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в кризових умовах	55
3.1 Економетрична оцінка впливу експорту послуг на економічне зростання в Україні.....	55
3.2 Стратегічні орієнтири державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності	60
3.3 Напрями удосконалення механізмів зовнішньої торгівлі в умовах кризових викликів	66
Висновки до розділу 3	71
Висновки	73
Перелік посилань.....	76
Додаток А.....	85

ВСТУП

Актуальність теми. Умови повномасштабної війни, які тривають в Україні з 2022 року, призвели до глибоких структурних зрушень у зовнішньоекономічній діяльності країни. Військова, економічна та логістична нестабільність спричинили руйнування ключових інфраструктурних об'єктів, переривання традиційних торговельних маршрутів, дезінтеграцію довгострокових економічних зв'язків і значну залежність від екстернальних чинників. У таких умовах зовнішня торгівля втрачає роль лише інструменту економічного зростання і перетворюється на стратегічний механізм виживання національної економіки.

Сучасна зовнішньоторговельна діяльність України характеризується не лише змінами в обсягах експорту та імпорту, а й кардинальною трансформацією: переорієнтацією на нові ринки збуту, адаптацією до альтернативних логістичних коридорів, диверсифікацією товарної структури та посиленням ролі цифрових технологій у міжнародних економічних операціях. Ці процеси свідчать про формування нової моделі зовнішньої торгівлі, заснованої на гнучкості, інноваційності та стратегічній витривалості.

У цьому контексті наукове дослідження механізмів функціонування та трансформації зовнішньої торгівлі в умовах кризи набуває особливої значущості. Розуміння чинників, що впливають на стабільність зовнішньоторговельних потоків, аналіз адаптаційних стратегій підприємств і держави, а також оцінка макроекономічних наслідків цих змін є необхідними для розробки ефективної зовнішньоекономічної політики та забезпечення довгострокової конкурентоспроможності української економіки.

Проблематика зовнішньої торгівлі в кризових умовах досліджувалася в працях численних вітчизняних та зарубіжних економістів, зокрема: Ардана М., Дені С., Марзамана А., Пеперкампа Л., Ротмана М., Штайнбаха С., а також українських науковців — Вавдійчика І., Гуляєвої Н., Григор'єва Г., Мельника В., Редзюка Є., Сімахової А., Труби А., Тулякова В., Якубовського С. Ці

дослідження заклали методологічну основу для аналізу впливу глобальних криз, торгової політики та факторів конкурентоспроможності на зовнішню торгівлю.

Разом з тим, недостатньо висвітлено специфіку функціонування зовнішньої торгівлі України в умовах повномасштабної війни з урахуванням регіональної переорієнтації експортних потоків, логістичних обмежень, еволюції товарної структури та зростання ролі торгівлі послугами (зокрема, ІТ-експорту). Саме ці аспекти становлять науковий і практичний інтерес і є предметом аналізу даної дипломної роботи.

Саме цим зумовлений вибір і актуальність теми дипломної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок досліджень збігається з фундаментальними науковими дослідженнями кафедри економіки та митної справи: «Дослідження формування та функціонування бізнес-екосистем в умовах сталого розвитку».

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає в комплексній оцінці трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в умовах кризових явищ, виявленні ключових викликів та обґрунтуванні стратегічних напрямів підвищення її ефективності в середньо- та довгостроковій перспективі.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання дослідження:

–розкрити теоретичні засади зовнішньої торгівлі як складової економічної системи в умовах кризи;

–проаналізувати інструменти державного регулювання зовнішньоторговельних потоків;

–визначити інституційний механізм підтримки зовнішньоторговельної діяльності в Україні;

–дослідити сучасні тенденції розвитку світової зовнішньої торгівлі в період глобальних економічних та геополітичних потрясінь;

–проаналізувати стан, структурні зміни та динаміку зовнішньої торгівлі України в умовах війни та економічної нестабільності;

–оцінити вплив кризових подій на товарну та географічну структуру експортно-імпортних операцій;

–здійснити емпіричний аналіз впливу торгівлі послугами на макроекономічні показники економіки України;

–визначити пріоритетні напрямки державної політики у сфері зовнішньої торгівлі;

–ідентифікувати основні проблеми функціонування зовнішньої торгівлі в кризових умовах та розробити практичні рекомендації щодо їх подолання.

Об’єктом дослідження є економічні відносини, пов’язані з функціонуванням зовнішньоекономічної діяльності України як системної складової національної економіки в умовах кризи.

Предметом дослідження виступає процес трансформації зовнішньої торгівлі України в контексті військової, економічної та логістичної нестабільності, а також її вплив на макроекономічну стабільність країни.

Методологічну основу дослідження становить комплекс наукових методів, спрямованих на комплексний аналіз процесів трансформації зовнішньої торгівлі України в умовах кризи. Для дослідження теоретичних підходів до зовнішньої торгівлі та аналізу міжнародного досвіду адаптації до кризових явищ використано логічний та порівняльний аналіз. Структурно-функціональний підхід застосовано для оцінки змін у товарній та географічній структурі зовнішньої торгівлі, що дозволило виявити ключові напрямки переорієнтації експортно-імпортних потоків. Аналіз динаміки обсягів експорту та імпорту здійснено на основі статистичних методів, зокрема шляхом обробки часових рядів, розрахунку ланцюгових та базисних темпів зростання, а також коефіцієнтів структурних зрушень за період 2020–2024 років. Для виявлення кількісного зв’язку між обсягами зовнішньої торгівлі послугами та макроекономічними показниками, зокрема валовим внутрішнім продуктом, використано економетричне моделювання у вигляді парної лінійної регресійної моделі. Таке моделювання реалізовано в середовищі Python.

Інформаційну базу дослідження утворюють офіційні дані Державної служби статистики України, Національного банку України, Міністерства економіки України, а також матеріали торгівельно-промислової палати України. До уваги також взято міжнародні джерела — Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світову організацію з торгівлі (СОТ) та Конференцію ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD). Додатково використано аналітичні звіти провідних науково-дослідних центрів та наукові праці вітчизняних і зарубіжних економістів, присвячені проблематиці зовнішньої торгівлі в умовах глобальних криз.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання для формування державної політики у сфері зовнішньої торгівлі та розробки антикризових заходів. Отримані висновки можуть бути корисні для Міністерства економіки України, Державної митної служби, Торгово-промислової палати України та аналітичних центрів у процесі економічного прогнозування та підвищення стійкості зовнішньоторговельних зв'язків. Рекомендації щодо диверсифікації ринків, адаптації до нових логістичних реалій та розвитку експорту послуг можуть бути впроваджені підприємствами та установами з метою зміцнення економічної безпеки України.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі зовнішньої торгівлі України в умовах повномасштабної війни з урахуванням трансформації логістичних маршрутів, зміни географічної та товарної структури експортно-імпортних потоків, а також побудові економетричної моделі для кількісної оцінки впливу зовнішньоторговельної діяльності на динаміку ВВП країни. Це відображено в таких положеннях:

удосконалено:

–методику аналізу зовнішньої торгівлі шляхом інтеграції логістичного та геополітичного факторів у структурний аналіз торговельних потоків;

–підхід до оцінки ефективності державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням нових експортних коридорів та міжнародних партнерств;

–інтерпретацію товарної структури торгівлі шляхом виділення секторів з високою доданою вартістю, зокрема ІТ-послуг, як стратегічного драйвера експорту.

дістали подальший розвиток:

–концепція економічної витривалості в умовах війни через призму зовнішньої торгівлі;

–підхід до формування стратегічних напрямів зовнішньоторговельної політики, заснований на принципах диверсифікації, цифровізації та інноваційної адаптації.

Запропонований підхід дозволяє не лише описати поточні зміни, а й виявити закономірності трансформації, що робить дослідження науково значущим у контексті сучасних викликів.

Апробація результатів дипломної роботи. Основні результати дипломної роботи були викладені і ухвалені на щорічній науково-практичній конференції викладачів, науковців, молодих учених, аспірантів та студентів «Тиждень науки 2025» (Запоріжжя, 2025 р.).

Структура дипломної роботи обумовлена метою та завданнями дослідження та включає вступ, три розділи, висновок та список використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи – 87 сторінок, 8 таблиць, 10 рисунків. Список використаних джерел нараховує 67 найменувань.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ОБСТАВИН

1.1 Зовнішня торгівля як складова економічної системи в кризових умовах: сутність, еволюція та структурні зміни

Розвиток і функціонування зовнішньої торгівлі є невід'ємною складовою економічної системи будь-якої країни, особливо в умовах посиленої глобалізації та поглиблення міжнародної економічної інтеграції. Вона відіграє значну роль у забезпеченні сталого економічного зростання, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки та зростанні рівня життя населення.

Зовнішня торгівля розглядається як сукупність товарно-грошових відносин між державами, що ґрунтується на принципах міжнародного поділу праці та охоплює операції з експорту та імпорту товарів і послуг. Через зовнішню торгівлю економіка країни отримує доступ до необхідних матеріальних, енергетичних і технологічних ресурсів, розширюються зовнішні ринки для національних товаровиробників, посилюється конкуренція, що стимулює підвищення ефективності виробництва. Крім того, вона сприяє залученню іноземних інвестицій, передачі передових технологій, розвитку міжнародної спеціалізації та економічної кооперації [23, с. 8–17].

У кризових умовах значення зовнішньої торгівлі стає особливо вагомим. З одного боку, вона може посилювати вразливість економіки до зовнішніх шоків, зокрема через залежність від імпорту стратегічних товарів або експортних ринків, що піддаються санкціям чи кон'юнктурним коливанням. З іншого боку, зовнішня торгівля може виступати важливим інструментом подолання економічних труднощів, забезпечуючи доступ до необхідних ресурсів, валютних надходжень та альтернативних ринків збуту, що сприяє стабілізації макроекономічних показників.

Еволюція зовнішньої торгівлі тісно пов'язана з історичним розвитком світової економіки та чергуванням глобальних кризових явищ. Перші форми міжнародних економічних відносин простежуються ще в період існування Римської імперії, однак масштабне формування світового ринку розпочалося в епоху Великих географічних відкриттів. Цей період, парадоксальним чином, збігся з тимчасовим регресом продуктивних сил Західної Європи, проте був обумовлений високим рівнем економічної, політичної, соціальної, науково-технічної, інформаційної та ідеологічної готовності суспільства до фундаментальних змін. У результаті було досягнуто економічного піднесення Європи та прискорено формування капіталістичного способу виробництва [2].

Великі географічні відкриття сприяли виникненню нових торговельних шляхів, відкриттю доступу до раніше невідомих ресурсів і формуванню міцних економічних зв'язків між метрополіями та їхніми колоніями. Цей процес супроводжувався явищем масового припливу дорогоцінних металів до Європи, що в історико-економічній літературі отримало назву «революція цін». Саме це явище стало каталізатором глибоких структурних зрушень у світовій економіці, створивши передумови для промислового перевороту, який розгорнувся у другій половині XVII століття. Завдяки зростанню капіталу, розширенню ринків і технологічним інноваціям були закладені основи сучасної міжнародної торгівлі та глобалізації світового господарства [16, с. 25–26].

Найбільш інтенсивного розвитку світове господарство досягло в період після промислового перевороту — епохи переходу від мануфактурного виробництва до фабрично-заводської системи машинного виробництва. Ця структурна трансформація, що охопила ключові галузі економіки, стала каталізатором формування глобальної економічної системи. Радикальні зміни в організації виробництва, поєднані з політикою протекціонізму та активним залученням нових територій до міжнародного товарообміну, сприяли значному зростанню обсягів світового виробництва, що, у свою чергу, стимулювало стрімкий розвиток міжнародної торгівлі [25, с. 380–382].

У тісному взаємозв'язку з еволюцією світової економіки перебігала трансформація зовнішньої торгівлі. Цей зв'язок чітко простежується в таблиці 1.1, де відображено основні етапи розвитку світової економіки та торгівлі.

Таблиця 1.1 – Основні етапи розвитку світової економіки та зовнішньої торгівлі

Назва етапу	Період	Основні характеристики
Доіндустріальна (аграрна) економіка	До XVIII століття	Економіка ґрунтувалася на сільському господарстві та ручній праці з використанням простих знарядь. Міжнародна торгівля була обмеженою, переважно орієнтованою на обмін товарами розкоші (спеції, дорогоцінні метали, тканини). З'явилися перші торговельні компанії, що контролювали колоніальні потоки
Промислова революція	XVIII – XIX століття	Перехід до машинного виробництва, розвиток промисловості та урбанізація. Колоніальні імперії забезпечували сировину та ринки збуту для промислових країн. Значно зросли обсяги міжнародної торгівлі сировиною, паливом та промисловою продукцією
Епоха монополістичного капіталізму	Кінець XIX – початок XX століття	Формування великих промислових і фінансових монополій, посилення боротьби за ринки збуту та джерела сировини. Активний експорт капіталу замінив експорт товарів як основну форму експансії. Зростання протекціонізму сприяло становленню єдиного світового ринку
Формування світової економіки після Другої світової війни	XX століття	Відновлення світової економіки на основі Бреттон-Вудської системи. Створено ключові міжнародні економічні інституції: МВФ, Світовий банк, ГАТТ (згодом СОТ). Почалася деколонізація, лібералізація торгівлі та формування регіональних економічних блоків
Глобалізація та інформаційна економіка	Кінець XX – початок XXI століття	Інтенсифікація міжнародної торгівлі та фінансових потоків, формування глобальних виробничих ланцюгів. Розвиток інформаційних технологій сприяв поширенню електронної комерції та інтеграції економік різних країн
Сучасний етап	XXI століття – сьогодні	Цифрова трансформація економіки, розвиток платформ, штучного інтелекту та аналітики великих даних. Зростає роль нематеріальних активів, ІТ-послуг та кросбордерної електронної комерції. Зовнішня торгівля все більше орієнтується на інновації, швидкість та гнучкість

Від обмеженого товарного обміну в доіндустріальну епоху до сучасних цифрових платформ, кожен історичний період характеризувався поступовим розширенням та ускладненням міжнародних економічних відносин. Промислова революція спричинила зростання обсягів виробництва й інтенсифікацію торгівлі сировиною та промисловою продукцією. Епоха монополістичного капіталізму заклала основи світового ринку через експорт капіталу, формування транснаціональних корпорацій і посилення регулювання зовнішньоекономічних зв'язків. Післявоєнний період був ознаменований створенням міжнародних економічних інституцій і поступовою лібералізацією торгівлі. Глобалізація та інформаційна революція кардинально змінили характер міжнародного обміну, а сучасний етап розвитку світової економіки визначається процесами цифровізації, платформізації та інтеграцією новітніх технологій у зовнішньоекономічну діяльність.

Кризові явища супроводжували кожен етап розвитку глобальної економіки та зовнішньої торгівлі, виступаючи каталізатором структурних змін і переосмислення принципів міжнародного економічного співробітництва. Так, у період Великих географічних відкриттів джерелом кризових процесів стали колоніальні війни та гостра конкуренція між європейськими державами за контроль над новими територіями, ресурсами та торговельними шляхами. Ці виклики сприяли формуванню перших систематичних підходів до регулювання зовнішньої торгівлі, що втілювалися в меркантилізмі — економічній теорії, яка розглядала торгівлю як джерело національного багатства через підтримку експортного надлишку та акумуляцію дорогоцінних металів.

У період промислового перевороту економічні кризи стимулювали розвиток нових теоретичних підходів, спрямованих на обґрунтування ефективності міжнародної торгівлі. Серед них особливе місце посідають класична економічна теорія Адама Сміта та концепція порівняльних переваг Давида Рікардо, які заклали теоретичну основу для розуміння механізмів

взаємовигідного торгівельного обміну навіть у періоди економічної нестабільності.

А. Сміт обґрунтував ідею абсолютних переваг, зазначивши, що країнам доцільно спеціалізуватися на виробництві тих товарів, які вони можуть виготовляти ефективніше та з меншими витратами порівняно з іншими країнами. Він підкреслював, що вільна торгівля дозволяє реалізувати вигоди від такої спеціалізації, сприяючи підвищенню загальної продуктивності праці та економічному зростанню [48, с. 326–330].

Д. Рікардо розвинув цю ідею, запропонувавши концепцію порівняльних переваг, згідно з якою навіть країна, що має абсолютну перевагу у виробництві всіх товарів, отримує вигоду від спеціалізації на тих виробництвах, де її відносна ефективність є найвищою, тобто альтернативні витрати — найменшими. Ця концепція стала фундаментом сучасної теорії міжнародної торгівлі, довівши, що взаємовигідний обмін можливий за будь-яких умов, якщо існує диференціація у відносній продуктивності [45, с. 133–134].

У ХХ столітті світова економіка пережила масштабні потрясіння: дві світові війни, Велику депресію 1930-х років, що призвели до руйнування торгівельних зв'язків, поширення протекціонізму та глибоких структурних криз. Ці події стимулювали розвиток кейнсіанської економічної школи, яка обґрунтувала необхідність активного державного втручання в економіку для стабілізації попиту, підтримки зайнятості та відновлення економічної рівноваги.

Після Другої світової війни розпочався процес інституційної перебудови світової економіки, спрямований на запобігання новим кризам та стимулювання міжнародної співпраці. Це призвело до створення ключових міжнародних економічних інституцій — Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Генеральної угоди з питань тарифів і торгівлі (ГАТТ), згодом перетвореної на Світову організацію торгівлі (СОТ), — призначених для забезпечення макроекономічної стабільності, регулювання валютних відносин та лібералізації міжнародної торгівлі.

З 1980-х років світ пережив низку фінансових криз, зокрема в Латинській Америці, Азії, а також економічні трансформації в країнах з постсоціалістичною спадщиною. Ці події підкреслили важливість гнучкої монетарної та фіскальної політики, відкритості ринків та ефективного регулювання. У відповідь економічна думка еволюціонувала, інтегруючи нові напрями, зокрема глобалізацію, стає економічне зростання, екологічну відповідальність та регулювання фінансових систем, що сформувало основу сучасного розуміння міжнародної торгівлі як складової сталого розвитку [5, с. 23–24].

У період 2022–2025 років проблематику функціонування зовнішньої торгівлі в умовах кризових явищ активно досліджують українські науковці. Є. Редзюк зазначає, що військова агресія Російської Федерації проти України призвела до дестабілізації глобальних ланцюгів постачання сировини та товарів, що спричинило негативний вплив на світову фінансову та інвестиційну діяльність [43]. Н. Гуляєва, І. Вавдійчик та В. Мельник акцентують увагу на необхідності адаптації торговельної політики України до реалій воєнного стану шляхом стратегічної переорієнтації на нові ринки збуту та зміцнення логістичних коридорів [6]. В. Туляков, С. Якубовський та А. Труба, використовуючи модель векторної авторегресії (VAR), емпірично підтвердили статистично значущий вплив експорту до країн Європейського союзу на обсяг ВВП України, що підкреслює стратегічну важливість європейського напрямку в зовнішньоекономічній діяльності [53]. А. Сімахова аналізує структурні зрушення у зовнішній торгівлі, спричинені війною, і наголошує на необхідності перегляду торговельних стратегій України в умовах нової гео економічної реальності [47]. Разом ці дослідження формують наукову основу для розробки адаптивних, гнучких та ефективних механізмів регулювання зовнішньої торгівлі в кризовий період.

Основні теорії міжнародної торгівлі умовно поділяються на дві групи: класичні, що орієнтовані на країни як суб'єкти торгівлі, та сучасні, зосереджені на фірмах як головних учасниках міжнародних економічних операцій. До класичних підходів належать меркантилізм, теорія абсолютних переваг, теорія

порівняльних переваг Д. Рікардо та модель Хекшера–Оліна щодо співвідношення факторів виробництва. Ці теорії заклали концептуальну основу для розуміння міжнародної торгівлі на макрорівні, пояснюючи причини та вигоди від спеціалізації та обміну між країнами (Таблиця 1.2).

Таблиця 1.2 – Основні класичні теорії міжнародної торгівлі

Назва теорії	Автор(и)	Основна ідея	Ключові передумови	Основні обмеження та критика
Меркантилізм (XVI–XVIII ст.)	Томас Ман, Жан-Батіст Кольбер	Збагачення національної економіки досягається шляхом підтримки активного сальдо зовнішньої торгівлі, що сприяє накопиченню дорогоцінних металів у державній скарбниці	Обмеженість природних ресурсів, прагнення до економічної самодостатності, домінування державного регулювання	Ігнорує взаємну вигоду від торгівлі
Теорія абсолютних переваг (1776)	Адам Сміт	Країни отримують економічну вигоду, спеціалізуючись на виробництві товарів, які вони можуть виготовляти з меншими витратами порівняно з іншими країнами	Умови вільної торгівлі, повна зайнятість ресурсів, відсутність транспортних витрат, досконала конкуренція	Не пояснює, як має відбуватися торгівля, якщо одна країна має абсолютну перевагу у виробництві всіх товарів
Теорія порівняльних переваг (1817)	Давид Рікардо	Навіть якщо одна країна виробляє всі товари ефективніше, взаємовигідна торгівля можлива за рахунок спеціалізації на виробництві з найменшими альтернативними витратами	Відмінності у відносній продуктивності праці, відсутність бар'єр для торгівлі, статичність технологій	Не враховує транспортні витрати, мобільність капіталу, ефекти масштабу та динаміку технологічних змін

Продовження Таблиці 1.2

Теорія співвідношення факторів виробництва (Хекшера–Оліна) (1920-ті)	Елі Хекшер, Бертил Олін	Країни експортують товари, що інтенсивно використовують наявні надлишкові фактори виробництва (наприклад, працю чи капітал), і імпортують ті, що вимагають дефіцитних ресурсів	Різна забезпеченість факторами виробництва (працею, капіталом), однаковість технологій між країнами, відсутність торгівельних бар'єр	Не пояснює парадокс Леонт'єва (США експортують трудомісткі товари, попри капіталомістку економіку)
--	-------------------------	--	--	--

У той же час сучасні теорії, зокрема теорія подібності країн Ліндья, теорія життєвого циклу продукту Вернона, теорія глобального стратегічного суперництва К. Портера та концепція національної конкурентної переваги, зміщують фокус на мікрорівень — на транснаціональні корпорації, їхні стратегії виходу на зовнішні ринки та вплив інновацій, технологічного розвитку та національного середовища на конкурентоспроможність (Таблиця 1.3).

Таблиця 1.3 – Сучасні теорії міжнародної торгівлі

Назва теорії	Автор(и)	Основна ідея	Припущення	Основні обмеження та критика
Теорія подібності країн (1961)	Стеффан Ліндер	Міжнародна торгівля найінтенсивніша між країнами зі схожим рівнем доходів і структурою споживчих переваг, оскільки попит на подібні товари формується одночасно	Споживчі вподобання корелюють з рівнем доходу	
Теорія життєвого циклу продукту (1966)	Реймонд Вернон	Інноваційні товари спочатку виробляються та споживаються в розвинених країнах, згодом, із втратою конкурентних переваг, виробництво переміщується до країн з нижчими витратами	Інновації виникають у країнах із високим попитом	

Продовження Таблиці 1.3

Теорія глобального стратегічного суперництва (1980-ті)	Пол Кругман, Кевін Ланкастер, Майкл Портер	Міжнародна конкурентоспроможність досягається через стратегічне втручання фірм і держав: інновації, диференціація продукту, ефект масштабу та патентний захист	Держава може створювати умови для «стратегічного» домінування підприємств на глобальних ринках	Ризик виправдання протекціонізму
Теорія національної конкурентної переваги (1990)	Майкл Портер	Конкурентоспроможність країни визначається чотирма взаємопов'язаними факторами — «національним ромбом»: факторні умови, попит, пов'язані галузі, рівень конкуренції	Успіх у міжнародній торгівлі залежить від внутрішнього середовища, а не лише від природних ресурсів	Складно емпірично перевірити

Жодна окрема теорія не може вичерпно пояснити всю складність сучасної міжнародної торгівлі, яка постійно трансформується під впливом глобалізації, цифровізації та геополітичних зрушень. Проте комплексне використання різних підходів дозволяє глибше розуміти механізми функціонування світового ринку. Це розуміння продовжує еволюціонувати разом із розвитком світової економіки, що відображає динамічну природу зовнішньої торгівлі та її здатність до адаптації в умовах змінних економічних реалій [35].

Рисунок 1.1 – Схема класифікації зовнішньої торгівлі за основними критеріями

Зовнішня торгівля має багаторівневу структуру, що дозволяє її класифікувати за різними критеріями. Рисунок 1.1 демонструє поділ за напрямками (експорт/імпорт), видами (товари, послуги) та географічними напрямками торгівлі.

У кризових умовах структура зовнішньої торгівлі зазнає істотних трансформацій. Серед найбільш вагомих змін — стратегічна переорієнтація на нові зовнішньоторговельні ринки, коригування товарної структури експорту та імпорту, а також посилення регулюючої ролі держави в міжнародних економічних відносинах. Ці зміни зумовлені дією різноманітних чинників, зокрема макроекономічної нестабільності (коливання валютних курсів, висока інфляція, скорочення платоспроможного попиту), політичних ризиків (торговельні суперечки, санкційні режими, зміна геополітичного контексту), глобальних криз (пандемії, природні лиха, фінансові потрясіння), а також технологічних зрушень, зокрема діджиталізації, автоматизації виробництва та трансформації логістичних ланцюгів.

Для забезпечення стабільного функціонування зовнішньої торгівлі в умовах кризи необхідно реалізовувати комплексну стратегію, яка передбачає диверсифікацію експортних і імпортних напрямків, розвиток гнучких механізмів адаптації до кон'юктурних змін на світових ринках, підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників, інтеграцію інноваційних технологій у зовнішньоторговельні процеси та вдосконалення систем управління торговельними ризиками. Особливо важливим у цих умовах є пошук оптимального балансу між використанням потенційних можливостей, які відкриває міжнародна торгівля, і мінімізацією пов'язаних із нею загроз, що є пріоритетним завданням як для державних інституцій, так і для підприємницького середовища.

Отже, зовнішня торгівля є складною, багатофакторною та динамічною системою, що відіграє ключову роль у функціонуванні національної економіки. У періоди кризових явищ її структура та функціональне призначення суттєво

змінюються, що вимагає від усіх учасників зовнішньоекономічної діяльності високого рівня гнучкості, стратегічного мислення та здатності до швидкої адаптації до нових економічних реалій.

1.2 Система регуляторних заходів у сфері зовнішньої торгівлі

У періоди економічних, політичних та воєнних криз значення державного регулювання зовнішньої торгівлі суттєво зростає, оскільки країни змушені забезпечувати стабільність ключових галузей, захищати внутрішній ринок від зовнішніх шоків і підтримувати конкурентоспроможність національних виробників. У таких умовах торгівельна політика стає інструментом не лише економічного, а й стратегічного характеру. Методи впливу на зовнішньоторговельні потоки поділяються на тарифні та нетарифні, кожен із яких відрізняється механізмом дії, рівнем прозорості та ефективністю в різних кризових сценаріях.

Тарифні методи регулювання ґрунтуються на використанні митних тарифів — систематизованих переліків ставок мита, якими обкладаються товари при перетині митного кордону держави. Ці ставки можуть бути встановлені у вигляді відсоткових норм від вартості товару або фіксованих сум на одиницю продукції. Тарифні бар'єри виконують дві основні функції: фіскальну (формування бюджету) та протекціоністську (захист внутрішніх виробників від конкуренції). Система митних тарифів відображена на рисунку 1.2.

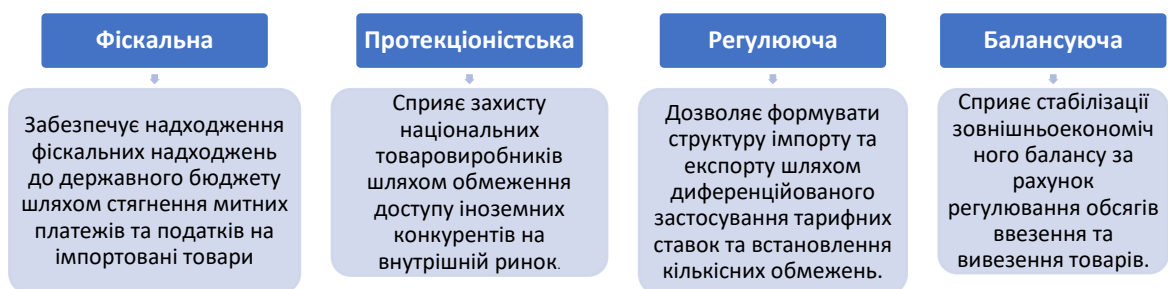

Рисунок 1.2 – Основні функції митного регулювання

Нетарифні методи регулювання міжнародної торгівлі є важливим елементом державної економічної політики, який доповнює тарифні інструменти. Вони поділяються на кількісні, приховані та фінансові заходи. Через складність їх кількісної оцінки та недостатню прозорість, ці методи менш повно відображаються в офіційній статистиці порівняно з митними тарифами. Разом з тим, вони вважаються політично більш прийнятними, оскільки не призводять до прямих цінових підвищень для споживачів і не формують явного податкового навантаження на населення.

До кількісних методів належать квоти та ліцензування, які дозволяють обмежувати обсяги імпорту чи експорту окремих товарів. Ці механізми дають державам можливість регулювати внутрішній ринок, забезпечуючи захист національних товаровиробників від надмірної конкуренції. Приховані (непрямі) методи включають технічні бар'єри у торгівлі — стандарти, санітарні та фітосанітарні вимоги, процедури сертифікації, а також внутрішні податки, вимоги щодо локалізації виробництва та обмеження у сфері державних закупівель. Ці заходи часто використовуються для регулювання доступу іноземних товарів на ринок без формального порушення міжнародних зобов'язань. Фінансові методи, зокрема експортні субсидії, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності національних виробників на світових ринках шляхом зниження їхньої собівартості. Разом ці інструменти утворюють багаторівневу систему регулювання, що суттєво впливає на структуру та обсяги глобальних торговельних потоків [4, с. 33–37].

У порівнянні з тарифними бар'єрами нетарифні методи часто розглядаються як більш гнучкі та ефективні, особливо в умовах, коли міжнародні угоди (зокрема в рамках СОТ) обмежують можливості підвищення митних ставок. Проте їхня менша прозорість ускладнює моніторинг, аналіз та регулювання на міжнародному рівні, що може призводити до прихованих форм протекціонізму.

У періодах економічних криз або інших надзвичайних ситуацій держави активізують застосування як тарифних, так і нетарифних інструментів

регулювання зовнішньої торгівлі. Це може включати тимчасове підвищення митних ставок, введення додаткових квот або заборон на експорт стратегічних товарів. Яскравим історичним прикладом є Закон Смута–Хоулі, прийнятий у 1930 році в США, який суттєво підвищив митні тарифи на понад 20 тисяч імпортованих товарів з метою захисту внутрішньої економіки в умовах Великої депресії. Однак цей крок спровокував ланцюгову реакцію з боку інших країн, які ввели власні протекціоністські заходи. Наслідком стало скорочення обсягів міжнародної торгівлі, падіння експорту США та поглиблення світової економічної кризи. Закон став класичним прикладом негативних наслідків надмірного державного втручання у міжнародну торгівлю, продемонструвавши, як протекціонізм може призвести до економічної ізоляції та загострення глобальних проблем [1, с. 15].

Ще одним прикладом активного застосування нетарифних обмежень стала пандемія COVID-19. За даними на 18 травня 2020 року, 85 країн і митних територій ввели заборони або обмеження на експорт медичних товарів, необхідних для боротьби з поширенням вірусу. Заборони стосувалися переважно засобів індивідуального захисту — масок, рукавичок, антисептиків, а також фармацевтичних препаратів і окремих харчових продуктів. Приблизно половина цих обмежень мала тимчасовий характер із середнім терміном дії 98,4 днів, що свідчить про спроби балансувати між захистом внутрішнього ринку та збереженням міжнародної кооперації [66, с. 33].

Для України характерним прикладом є тимчасове квотування експорту харчової солі. У 2025 році Кабінет Міністрів України затвердив перелік товарів, які підлягають ліцензуванню при експорті та імпорті, встановивши зокрема квоту в розмірі 0 тонн на експорт солі, придатної для харчування. Основною причиною такого рішення стала окупація Російською Федерацією міста Соледар у Донецькій області — історично головного центру видобутку кам'яної солі в Україні. Втрата доступу до цих родовищ призвела до значного дефіциту солі на внутрішньому ринку, що змусило уряд вжити надзвичайних заходів з метою забезпечення продовольчої безпеки та стабільності внутрішнього ринку.

Аналіз цих різноспрямованих випадків демонструє, що заходи регулювання зовнішньої торгівлі можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки. Серед негативних наслідків — скорочення обсягів міжнародної торгівлі, поглиблення глобальних та національних економічних криз, порушення ланцюгів постачання. Разом з тим, позитивним ефектом є тимчасова стабілізація внутрішнього ринку, захист національних виробників, формування стратегічних запасів та активізація економічної кооперації з новими партнерами. Ці аспекти відображені на рисунку 1.3.

Тимчасова стабілізація внутрішнього ринку	Контроль за імпортом і експортом допомагає згладити різкі коливання цін на внутрішньому ринку, що особливо важливо для підтримки соціальної стабільності в умовах війни або глибокої економічної кризи.
Захист національного виробника	Тимчасові обмеження на імпорт можуть стимулювати внутрішнє виробництво та забезпечувати сталих дохід, зберігати робочі місця
Формування стратегічних резервів	Обмеження на експорт або пріоритет імпорту дозволяють накопичити життєво необхідні запаси — продовольства, пального, медикаментів, енергоносіїв — які можуть стати критичними в умовах тривалих криз чи блокад.
Формування нових економічних альянсів	В умовах кризи активізується співпраця з партнерами, які готові надати підтримку. Це стимулює укладання угод про преференційні умови торгівлі, створення “зелених коридорів” для критичного імпорту тощо.

Рисунок 1.3 – Ефективність державного регулювання зовнішньої торгівлі в умовах кризових явищ.

Як свідчить рисунок, регулювання зовнішньої торгівлі в кризових умовах спрямоване на стабілізацію внутрішнього ринку шляхом контролю над обсягами імпорту та експорту, згладжування цінової волатильності та захисту національних товаровиробників. Ці заходи сприяють формуванню стратегічних запасів критично важливих товарів, зокрема продовольчих, енергетичних і медичних ресурсів, а також стимулюють встановлення нових економічних

партнерств із країнами-союзниками, що передбачають пільгові умови для постачання необхідного імпорту.

У цілому, використання тарифних та нетарифних інструментів регулювання дає державі можливість гнучко реагувати на внутрішні та зовнішні економічні виклики. У періоди криз ці механізми відіграють ключову роль у підтримці макроекономічної стабільності, забезпеченні функціонування стратегічних галузей економіки та недопущенні дефіциту життєво необхідних ресурсів для населення.

1.3 Система інституційного регулювання зовнішньоторговельної діяльності

Суттєву роль у регулюванні зовнішньої торгівлі відіграє інституційне середовище, зокрема міжнародні економічні організації та правові угоди. Світова організація торгівлі (СОТ) виступає ключовим інститутом у встановленні норм міжнародної торгівлі, забезпеченні їх дотримання та врегулюванні торговельних спорів між державами-членами [67].

Одним із фундаментальних елементів правової бази СОТ є стаття XI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) 1994 року, яка передбачає заборону на застосування кількісних обмежень щодо імпорту та експорту, за винятком митних та податкових регуляторних заходів. Це положення закріплює принцип вільної торгівлі та обмежує можливості держав у впровадженні дискримінаційних обмежень на зовнішньоекономічні операції [36].

Додаткові аспекти регулювання експортних обмежень визначаються іншими угодами в рамках СОТ, зокрема Угодою про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (TRIMs) та Угодою про захисні заходи, які містять механізми контролю за застосуванням обмежувальних практик у зовнішній торгівлі [58, 57].

Водночас ГАТТ передбачає можливість відхилення від загальних правил у певних випадках. Зокрема, статті XX (загальні винятки) та XXI (вищі сили)

дозволяють країнам-членам застосовувати експортні обмеження з міркувань національної безпеки, захисту життя та здоров'я населення, охорони довкілля чи запобігання виснаженню природних ресурсів [59, 60].

Практичне впровадження регуляторних заходів у міжнародній торгівлі супроводжується дотриманням чітко встановлених процедур. Члени СОТ зобов'язані повідомляти організацію про будь-які кількісні обмеження, що застосовуються, що сприяє підвищенню прозорості, прогнозованості та ефективності функціонування глобальної торговельної системи [62, с. 8–20].

Українська система інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності будується на взаємодії державних та недержавних суб'єктів, зокрема товарних фондів, валютних бірж, торгово-промислових палат, а також підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічні операції. Визначення загальних напрямів зовнішньоекономічної політики здійснюється на найвищому рівні — Президентом України, тоді як Верховна Рада України забезпечує правове регулювання шляхом прийняття законодавчих актів.

Кабінет Міністрів України відповідає за формування нормативно-правової бази, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, а також за контроль за її виконанням. Серед ключових виконавчих органів — Міністерство економіки України, яке реалізує єдину державну політику у сфері зовнішньої торгівлі, здійснює моніторинг торговельних потоків та проводить антидемпінгові та компенсаційні розслідування для захисту національних виробників. Міністерство закордонних справ відіграє важливу роль у забезпеченні зовнішньополітичного супроводу економічних інтересів країни, сприяючи формуванню сприятливого міжнародного середовища для торгівлі.

На регіональному рівні функціонують місцеві органи виконавчої влади, які реалізують програми розвитку експортного потенціалу регіонів, стимулюють підприємницьку діяльність та забезпечують адаптацію загальнодержавної політики до місцевих умов [42, с. 171–172].

Механізми регулювання зовнішньої торгівлі включають широкий спектр інструментів: митно-тарифні заходи, валютні обмеження, експортне

кредитування, оподаткування, квотування, ліцензування та інші форми державного втручання, згадані в попередньому підрозділі.

Особливе місце в системі інституційного забезпечення належить митним органам, які виконують контроль за дотриманням митного законодавства, забезпечують стягнення митних платежів та сприяють захисту внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції. Ефективність їхньої роботи безпосередньо впливає на терміни, вартість та прозорість зовнішньоторговельних операцій, що робить митну службу ключовим ланцюгом у забезпеченні конкурентоспроможності українських експортерів [24, с. 290–291].

Не менш важливим елементом є система технічного регулювання, стандартизації та оцінки відповідності, яка забезпечує відповідність товарів і послуг міжнародним вимогам щодо якості, безпеки та екологічності. Це є критичним чинником успішного виходу української продукції на зовнішні ринки. Гармонізація національних стандартів з нормами ЄС та інших міжнародних організацій, а також взаємне визнання процедур оцінки відповідності, сприяють зниженню технічних бар'єрів у торгівлі та підвищенню довіри іноземних партнерів.

Українську державу в галузі стандартизації представляє державне підприємство «УкрНДНЦ», яке офіційно призначене національним органом зі стандартизації відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 1163. Підприємство здійснює представництво України в міжнародних стандартизаційних організаціях, зокрема в ISO (Міжнародній організації зі стандартизації) та ІЕС (Міжнародній електротехнічній комісії), а також активно співпрацює з європейськими структурами — СЕН (Європейським комітетом стандартизації) та СЕНЕЛЕС (Європейським комітетом з електротехнічної стандартизації) — у статусі організації-партнера [41].

Інституційне забезпечення зовнішньоторговельної діяльності передбачає не лише постійне функціонування нормативних механізмів, а й оперативну реакцію на кризові явища в національній економіці. Зокрема, з початку

повномасштабного військового вторгнення стратегічне значення набув розвиток транспортної інфраструктури для забезпечення стабільності експортних ланцюгів. У цьому контексті 18 березня 2024 року Кабінетом Міністрів України було схвалено «План України», у межах якого визначено ключові пріоритети інвестиційної діяльності:

- відновлення основних транспортних артерій — мостів, автомобільних доріг, залізничної інфраструктури та аеропортів;

- реконструкція морських портів та розвиток річкового транспорту як альтернативних логістичних маршрутів;

- оновлення рухомого складу шляхом впровадження електропоїздів, тепловозів та вагонів із нульовими викидами;

- модернізація залізничної інфраструктури відповідно до європейських стандартів TEN-T, зокрема шляхом електрифікації, будівництва колії європейської ширини та оновлення 250 електровозів і 40 тепловозів [20, с. 264–268].

Суттєву роль в інституційному забезпеченні зовнішньоторговельної діяльності відіграють організації з просування торгівлі (Trade Promotion Organizations, TPO), створені з метою подолання типових бар'єрів, з якими стикаються підприємства під час виходу на міжнародні ринки. До таких перешкод належать недостатність інформації про зовнішні ринки, складнощі у встановленні контактів із закордонними партнерами, координаційні недоліки між учасниками експортного процесу, а також відсутність доступних приватних схем страхування експортних ризиків [38, с. 1–3].

Згідно з дослідженням Світового банку за 2021–2022 роки, середній бюджет TPO у країнах із високим рівнем доходу становить близько 30 млн дол. США, тоді як у країнах із низьким доходом — лише 1,5 млн дол. США, що свідчить про значну різницю у рівні підтримки експортної діяльності між розвиненими та розвиваючись економіками [33, с. 7].

Яскравим прикладом ефективною TPO є JETRO (Japan External Trade Organization), заснована у 1958 році з метою підтримки експортних ініціатив

японських підприємств. У сучасних умовах фокус її діяльності змістився на залучення іноземних інвестицій до економіки Японії, а також на супровід малих і середніх підприємств у процесі інтеграції до глобальних виробничих ланцюгів. Організація надає консультації, організовує бізнес-місії, забезпечує аналітичну підтримку та сприяє встановленню міжнародних партнерств, сприяючи підвищенню конкурентоспроможності японських компаній на світових ринках [28].

У контексті України прикладом дієвої організації з просування торгівлі є Приватне акціонерне товариство «Експортно-кредитне агентство» («ЕКА»), створене на рішенні Кабінету Міністрів України. Основними завданнями агентства є стимулювання експортної активності, захист українських експортерів від комерційних і політичних ризиків, а також співпраця з міжнародними фінансовими та торговельними інституціями [19]. За даними звіту агентства, у 2024 році було підтримано 69 українських експортерів, укладено 98 угод, завдяки чому підприємства отримали 1,04 млрд грн фінансування [34].

Таким чином, інституційне забезпечення зовнішньоторговельної діяльності утворює складну, багаторівневу систему, що об'єднує державні органи, міжнародні структури та спеціалізовані недержавні інституції. Ефективність цієї системи безпосередньо впливає на конкурентоспроможність національної економіки, здатність захищати стратегічні економічні інтереси та максимально використовувати можливості, які відкриває міжнародна торгівля для сталого економічного розвитку.

Висновки до розділу 1

У межах першого розділу досліджено теоретико-методологічні засади функціонування зовнішньої торгівлі в умовах кризи, що дозволило сформулювати ключові висновки.

Зовнішня торгівля виступає системоутворюючим елементом національної економіки, забезпечуючи її інтеграцію в глобальне господарство, доступ до сировинних ресурсів, передових технологій та зовнішніх ринків збуту. У кризових умовах її роль значно ускладнюється: з одного боку, зовнішньоторговельні потоки стають уразливими до зовнішніх шоків, з іншого — можуть виступати важливим інструментом економічної стабілізації, валютного забезпечення та підтримки виробничих ланцюгів.

Еволюція зовнішньої торгівлі відображає зміну глобальних економічних парадигм — від ізоляціоністських моделей до лібералізації, від переваги товарного експорту до домінування послуг, цифрової торгівлі та регіональних економічних угод. Кризові явища — економічні, фінансові чи геополітичні — виступають каталізаторами структурних трансформацій, сприяючи переорієнтації торговельних маршрутів, зміні товарної структури та перегляду стратегічних пріоритетів країн.

Методи регулювання зовнішньої торгівлі відіграють ключову роль у забезпеченні національної економічної безпеки. У сучасних умовах ефективна політика передбачає поєднання тарифних і нетарифних інструментів — зокрема митних ставок, квот, субсидій, технічних бар'єрів та адміністративних процедур. Особливе значення в кризовий період набуває державна інтервенція, спрямована на захист внутрішнього ринку, підтримку стратегічних галузей та забезпечення стабільності експортно-імпортних операцій.

Інституційне забезпечення зовнішньоторговельної діяльності є визначальним чинником ефективності взаємодії країни з глобальним ринком. Його основу утворюють міжнародні економічні організації — зокрема Світова організація торгівлі (СОТ), ЮНКТАД, Європейський союз — та національні інституції, такі як митні органи, міністерства, агентства підтримки експорту. Ефективна координація між цими суб'єктами стає особливо важливою в умовах глобальної нестабільності та постійних зовнішніх викликів.

Отже, зовнішня торгівля виступає не лише індикатором економічної відкритості, а й стратегічним інструментом антикризового управління.

Теоретичне розуміння її сутності, механізмів регулювання та інституційного середовища формує наукову основу для подальшого аналізу стану та перспектив розвитку зовнішньої торгівлі України, що розглядається в наступних розділах роботи.

2 ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

2.1 Дослідження поточного стану та ключових тенденцій розвитку світової зовнішньої торгівлі

Зовнішня торгівля залишається одним із ключових елементів функціонування глобальної економіки, забезпечуючи ефективний розподіл ресурсів, стимулювання інновацій, економічне зростання та міжнародну кооперацію. Протягом останніх десятиліть обсяги світового експорту демонстрували тенденцію до поступового зростання, що було обумовлено процесами глобалізації, лібералізацією торгівлі та розвитком глобальних виробничих ланцюгів. За даними UNCTAD, обсяг світового товарного експорту у 2024 році становив близько 25,8 трлн дол. США, що лише незначно перевищує рівень 2022 року, але залишається вищим за показники передпандемійного періоду [UNCTAD, 2024].

Проте у XXI столітті процес розширення зовнішньої торгівлі не був лінійним і неодноразово переривався внаслідок масштабних глобальних потрясінь. Фінансова криза 2008–2009 років призвела до скорочення світового експорту на 12% у 2009 році порівняно з 2008-м. Пандемія COVID-19 у 2020 році спричинила ще одне істотне падіння — обсяги міжнародної торгівлі скоротилися на 5,3%, особливо в секторі послуг. Подальше відновлення було швидким, але нестійким, оскільки вже у 2022 році світову економіку знову охопили потрясіння: енергетична криза в Європі, інфляція, обмеження ланцюгів постачання та геополітична напруга. На рисунку 2.1 наведено динаміку обсягів світового товарного експорту, трлн дол. США (2005–2025).

У період 2005–2024 років світовий експорт демонстрував загальну тенденцію до росту, проте його розвиток неодноразово переривався під впливом масштабних кризових явищ. У 2005–2008 роках спостерігалось стабільне зростання обсягів товарного експорту — з 9,1 до 15,8 трлн дол. США, що було

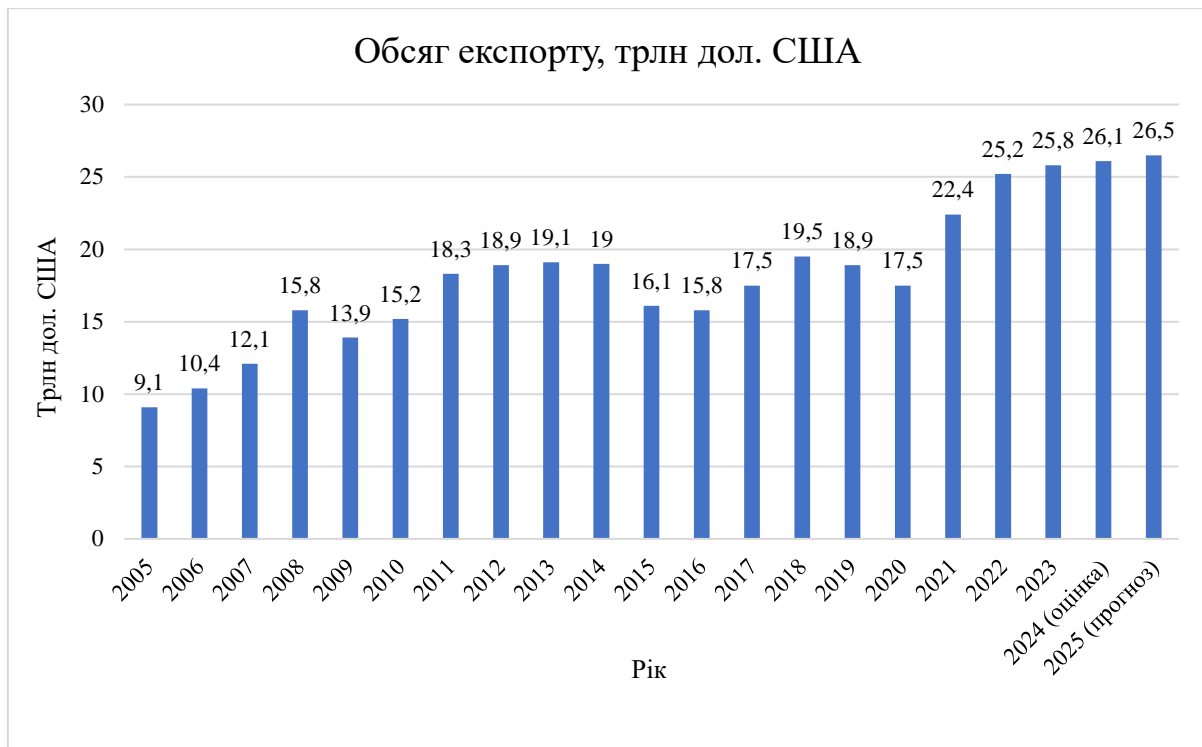

Рисунок 2.1 – Обсяги світового товарного експорту, трлн дол. США (2005–2025)

обумовлено активною фазою глобалізації, поглибленням міжнародної виробничої кооперації та розширенням глобальних ринків збуту. Цей етап характеризувався формуванням складних виробничих ланцюгів, зростанням торгівлі промисловими товарами та інтенсифікацією економічних зв'язків між розвиненими та розвиваючись країнами.

Однак у 2009 році світова торгівля пережила різке скорочення — на 12 % порівняно з попереднім роком, що стало наслідком глобальної фінансово-економічної кризи. Падіння попиту, скорочення кредитування та порушення ланцюгів постачання призвели до значного зниження обсягів як товарного, так і послугового експорту.

Період 2010–2014 років ознаменувався поступовим відновленням міжнародної торгівлі. До 2014 року обсяги світового експорту досягли 19,0 трлн дол. США, наближаючись до докризових пікових значень. Проте вже у 2015–2016 роках відбулося нове зниження, зумовлене, перш за все, різким падінням цін на сировинні ресурси (нафту, метали, сільськогосподарську продукцію) та

уповільненням економічного зростання в ключових економіках, зокрема Китаї, Росії та країнах Латинської Америки.

Наступний етап — 2017–2018 роки — відзначився відновленням позитивної динаміки, коли обсяги експорту знову наблизилися до 19,5 трлн дол. США. Проте вже у 2019 році темпи зростання уповільнилися через посилення торговельної напруги між провідними економіками, зокрема у рамках торговельної війни між США та Китаєм, що призвело до зростання протекціоністських тенденцій, перерозподілу торговельних потоків та підвищення невизначеності в глобальній економіці.

Пандемія COVID-19 у 2020 році спричинила чергове скорочення обсягів світового товарного експорту, який знизився до 17,5 трлн дол. США, що відображає вплив карантинних обмежень, порушення ланцюгів постачання та скорочення глобального попиту. Проте вже в 2021–2022 роках відбулося швидке відновлення міжнародної торгівлі, зумовлене відновленням виробничої активності, високими цінами на енергоносії, зростанням попиту на товари після періоду локдаунів та масштабною фіскальною підтримкою економік розвинених країн. У 2022 році обсяги світового експорту досягли історичного максимуму — 25,2 трлн дол. США.

У 2023–2024 роках темпи зростання уповільнилися: обсяги експорту залишаються на рівні близько 25,8–26,1 трлн дол. США, що свідчить про перехід до фази стагнації на тлі збереження геополітичної напруги, високої інфляції, обмежень у логістиці та структурних трансформацій у глобальних виробничих ланцюгах. Ці фактори формують нову реальність для міжнародної торгівлі, орієнтовану на підвищення стійкості, диверсифікацію ринків та технологічну автономію.

Структура світової торгівлі залишається переважно орієнтованою на товари, однак спостерігається стабільна тенденція до зростання частки послуг. За даними UNCTAD, частка торгівлі послугами у загальному обсязі міжнародної торгівлі зростає з 31,6% у 2018 році до 33,7% у 2023 році, що відображає

поступовий перехід до цифрової економіки, розвиток ІТ-послуг, фінансових, транспортних та професійних послуг, а також посилення ролі «економіки знань».

Аналіз товарної структури світового експорту за 2018–2025 (Таблиця 2.1) роки показує стабільне домінування машин, устаткування та транспортних засобів, частка яких постійно перевищує 30% загального обсягу товарного експорту. Важливу роль відіграють паливні та гірничовидобувні продукти, обсяги яких суттєво зросли у 2022 році на тлі енергетичної кризи в Європі та підвищення цін на нафту та газ. Хімічна продукція утримує стабільну частку на рівні 12–13%. Сільськогосподарська продукція, текстиль і одяг залишаються відносно стабільними складовими світової торгівлі, хоча їхня питома вага залишається нижчою порівняно з індустріальними товарами.

Таблиця 2.1 — Структура світової торгівлі за товарними групами, 2018–2025 рр., млрд дол. США

Товарна група / Рік	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024 (оц.)	2025 (прогноз)
Машини та транспортне обладнання	6850	6920	6500	7800	8300	8500	8600	8750
Паливні та гірничовидобувні продукти	2780	2650	1950	2800	3850	3600	3500	3400
Хімічна продукція	2580	2600	2450	2850	3100	3250	3300	3380
Сільськогосподарська продукція	1520	1560	1480	1680	1850	1900	1920	1950
Текстиль і одяг	780	790	680	810	850	860	870	880
Метали	840	810	690	980	1150	1100	1080	1070
Різнманітні вироби	1420	1450	1350	1600	1700	1720	1740	1760
Всього (загальний експорт)	16770	16780	15100	18520	20800	20930	21010	21190

Упродовж останніх років міжнародна торгівля функціонує в умовах підвищеної нестабільності, зумовленої низкою взаємопов'язаних глобальних криз, які суттєво вплинули як на обсяги зовнішньоекономічної діяльності, так і на її структурну організацію. Першим масштабним шоком став поширення

пандемії COVID-19 у 2020 році, що спричинило введення жорстких карантинних обмежень у багатьох країнах. Це призвело до тимчасового припинення роботи підприємств, скорочення обсягів промислового виробництва, обмеження руху транспорту та різкого падіння світового попиту. Як наслідок, порушилися ланцюги постачання, виникли дефіцити ключових товарів, а обсяги світового експорту значно скоротилися. Більшість країн зіткнулися з логістичними перебоями, що поглибило економічну нестабільність [31, с. 815–816].

Особливою подією, яка загострила кризу глобальної логістики, став інцидент із контейнеровозом Ever Given. 23 березня 2021 року судно завдовжки 400 метрів під час проходження Суецького каналу, блокувавши цю стратегічну ділянку морської торгівлі. Суецький канал є одним із найважливіших транзитних коридорів світу, через який щороку транспортується понад мільярд тонн вантажів, зокрема нафти та скрапленого природного газу, а його обсяги становлять близько 12–15% усієї світової морської торгівлі. Шестиденна зупинка руху суден призвела до затримки понад 400 кораблів, паралізувала транзит між Європою, Азією та Північною Америкою та викликала ланцюгову реакцію у глобальних постачальних ланцюгах [37, с. 232]. Ця подія стала наглядним прикладом вразливості міжнародної торгівлі до окремих логістичних збоїв і підкреслила необхідність диверсифікації торговельних маршрутів та підвищення стійкості логістичних систем.

Особливе значення серед сучасних викликів має повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації до України, що стало каталізатором глибоких структурних зрушень у міжнародній торгівлі. Україна, як важливий експортер сільськогосподарської продукції, металів та нових технологій, опинилася в умовах масштабного руйнування інфраструктури, блокування чорноморських маршрутів та необхідності швидкої переорієнтації на альтернативні логістичні коридори. Це не лише вплинуло на внутрішній стан економіки, але й сприяло перебудові ланцюгів постачання в Європі, зокрема через ініціативу «Зеленого коридору» та розвиток «трьох морів» (Балтійське, Чорне, Адріатичне).

Згідно з дослідженням М. Ардан, А. Марзамана та С. Дені, масштаби потрясінь, спричинених початком повномасштабної війни, були настільки значними, що поставили під загрозу глобальну продовольчу безпеку. Світ зазнав не лише дефіциту пшениці та кукурудзи — ключових компонентів українського аграрного експорту — але й різкого зростання цін на світових ринках. Вартість цих сільськогосподарських культур підвищилася на 35%, що спровокувало інфляційний тиск у багатьох імпортерах, особливо в країнах Африки, Близького Сходу та Південної Азії. Крім того, спостерігався значний ріст цін на рис та рисові продукти, які виступили в ролі товарів-субститутів, що додатково загостило ситуацію з харчовою доступністю [32, с. 59].

Жорсткі економічні санкції, запроваджені Європейським союзом, США та іншими провідними економіками щодо Російської Федерації, мали глибокий і довгостроковий вплив на структуру міжнародної торгівлі. Обмеження на експорт і імпорт, виключення окремих банків з системи SWIFT, заборона на постачання критичних технологій та обмеження руху капіталів сприяли перерозподілу торговельних потоків і формуванню нових економічних альянсів. Ці заходи стали каталізатором процесів дедоларизації, розвитку альтернативних платіжних систем та посилення торгівлі в межах дружніх країн [46, с. 285–286].

Проте, як зазначає С. Штайнбах, санкційний тиск на Росію виявився недостатньо ефективним через запізнення у впровадженні та неповноту охоплення ключових секторів. Натомість очікуваного скорочення експортних обсягів, у період з лютого по серпень 2022 року Росія збільшила експорт мінеральних продуктів на 31,7%. Характерною ознакою став стратегічний поворот до азійських ринків: обсяги експорту в країни Азії зросли на 41,1 млрд дол. США, тоді як поставки в Північну Америку скоротилися на 2,1 млрд дол. США [48, с. 6].

Ці зміни сприяли формуванню нової конфігурації глобальної торгівлі, орієнтованої на регіоналізацію економічних зв'язків, перебудову енергетичних маршрутів та зменшення залежності від геополітично нестабільних регіонів. Така трансформація вказує на поступовий перехід від моделі відкритої

глобалізації до більш фрагментованої, але стійкої структури міжнародної торгівлі.

Тим не менш, навіть у складних умовах українська зовнішня торгівля продемонструвала високу адаптивність. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році обсяг товарного експорту становив 48,9 млрд дол. США, що лише на 12% нижче за рівень 2021 року, попри повномасштабну війну. Особливо високими темпами ріс експорт послуг — зокрема ІТ-сектору, який у 2024 році досяг 7,2 млрд дол. США (World Bank, 2024). Це свідчить про трансформацію торговельної моделі України в бік високододаної продукції та цифрових послуг, що є важливим індикатором економічної витривалості.

На цьому тлі цифровізація все більше зміцнює свою роль у міжнародній торгівлі. Швидкий розвиток електронної комерції, цифрових платформ та сучасних інструментів логістичного менеджменту, заснованих на технологіях штучного інтелекту, великих даних та блокчейну, дозволив суттєво підвищити гнучкість торговельних операцій, зменшити транзакційні витрати та забезпечити неперервність постачань у періоди фізичних обмежень, пов'язаних із пандемією та військовими діями [17, с. 218–220; 18]. Ці процеси виявилися не лише реакцією на кризові умови, а й стали каталізатором стратегічних змін у структурі світової торгівлі, сприяючи формуванню більш інтегрованої та технологічно орієнтованої глобальної економіки.

У відповідь на ці виклики міжнародна торгівля продовжує еволюціонувати, що знаходить відображення у реструктуризації глобальних ланцюгів постачання, географічній переорієнтації торговельних партнерств та поступовому переході до цифрової економіки. Ці зміни свідчать про формування нової парадигми зовнішньої торгівлі — більш стійкої, диверсифікованої та технологічно орієнтованої.

Отже, сучасний стан світової зовнішньої торгівлі характеризується поєднанням довгострокових тенденцій глобалізації та нових реалій, зумовлених кризовими явищами. У цих умовах країни змушені переоцінювати свої торговельні стратегії, шукати нові ринки, модернізувати логістику та

підвищувати стійкість економіки. Україна стає яскравим прикладом такої трансформації, демонструючи, що навіть у надзвичайних обставинах можлива адаптація та збереження зовнішньоекономічних зв'язків.

2.2 Аналіз динаміки зовнішньої торгівлі України в умовах нестабільності

Роль зовнішньої торгівлі у формуванні економічного добробуту України є визначальною, адже значна частина продукції, виробленої в країні, реалізується переважно на зовнішніх ринках. До таких товарних груп належать сільськогосподарська продукція, металургійні вироби та окремі види промислової продукції, які протягом тривалого часу стабільно формували основу валютних надходжень та виступали драйверами економічного зростання. Експорт у цьому контексті виконує не лише роль джерела валютних ресурсів, але й виступає інструментом інтеграції України до глобальної економічної системи, сприяючи зміцненню позицій держави на світовому ринку.

Водночас імпорт має не менш важливе значення, оскільки дозволяє компенсувати структурні дисбаланси внутрішнього виробництва та забезпечувати економіку сучасними товарами й технологіями. Імпорتنі поставки сприяють технологічному оновленню виробничих потужностей, впровадженню інновацій, а також задоволенню зростаючих потреб внутрішнього ринку. Завдяки цьому забезпечується не лише підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки, але й створюються передумови для її подальшої модернізації та розвитку у відповідності до світових тенденцій. Узагальнене значення експорту та імпорту для розвитку національної економіки доцільно проілюструвати на основі статистичних даних. На рисунку 2.2 представлено динаміку обсягів експорту та імпорту товарів України у 1996–2024 рр., що дає змогу простежити основні тенденції зовнішньоторговельної діяльності країни.

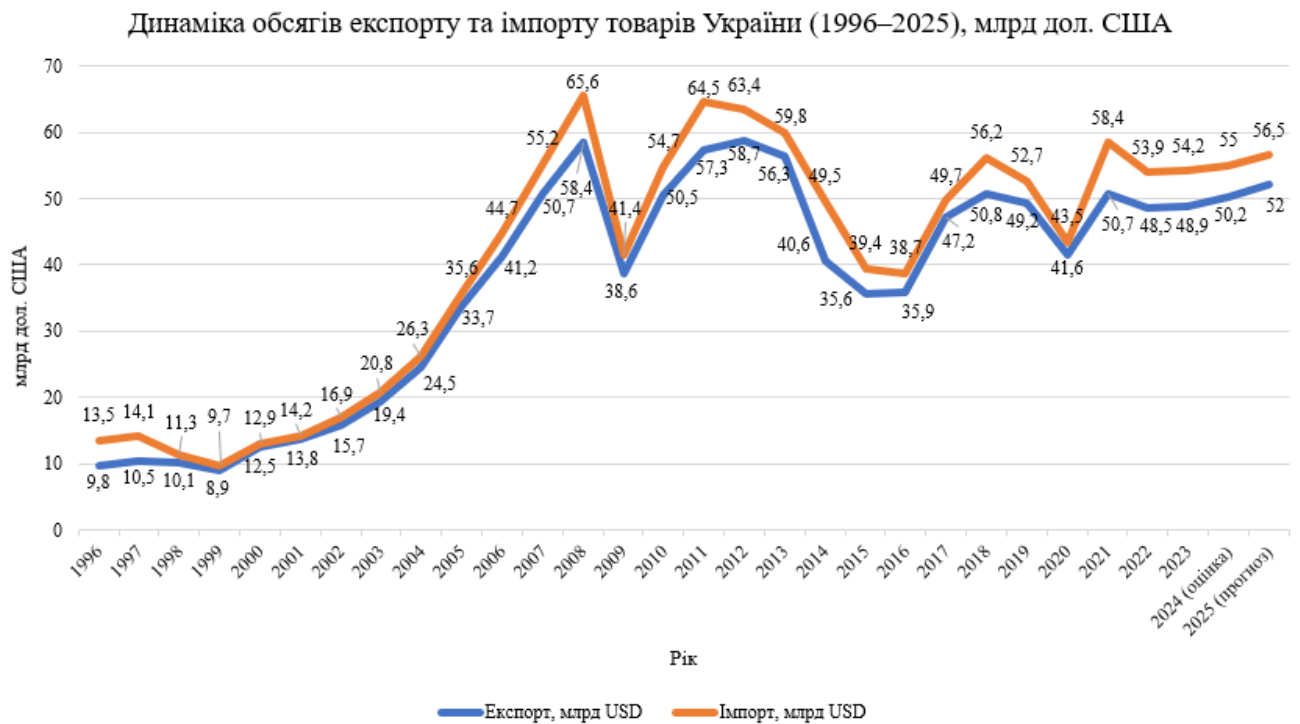

Рисунок 2.2 – Динаміка обсягів експорту та імпорту товарів України (1996–2025), млрд дол. США

Як свідчить таблиця, упродовж 1996–2008 років спостерігалось стабільне зростання обсягів експорту та імпорту, що відображало поступове відновлення національної економіки після трансформаційної кризи 1990-х років. Особливо помітне прискорення відбулося в 2003–2008 роках: обсяг експорту збільшився з 19,4 млрд дол. США до 58,4 млрд дол. США (+201%), а імпорт — з 20,8 млрд до 65,6 млрд дол. США (+215%). Цей інтенсивний ріст був зумовлений високим світовим попитом на сировинну продукцію (метали, зерно, хімічну продукцію), підвищенням цін на енергоносії та активізацією зовнішньоекономічних зв'язків з країнами ЄС, Китаєм та іншими торговельними партнерами.

У 2009 році, унаслідок глобальної фінансово-економічної кризи, відбулося різке скорочення зовнішньоторговельних операцій: експорт знизився до 38,6 млрд дол. США (–33,7% порівняно з 2008 роком), імпорт — до 41,4 млрд дол. США (–36,8%). Це свідчить про високу залежність української економіки від зовнішніх кон'юнктурних коливань. Проте вже в 2010–2013 роках відбулося

відновлення, зростання експорту до 58,7 млрд дол. США у 2012 році та імпорту до 64,5 млрд дол. США у 2011 році.

Різкий перелом стався в 2014 році на тлі анексії Криму Російською Федерацією та початку воєнних дій на сході України. Обсяг експорту скоротився до 40,6 млрд дол. США, імпорту — до 49,5 млрд дол. США, а торговельне сальдо залишилося негативним. У 2015 році, після девальвації гривні та скорочення платоспроможності, імпорт значно зменшився — до 39,4 млрд дол. США, що частково зменшило дефіцит, однак експорт також знизився до 35,6 млрд дол. США, що вказує на порушення виробничих ланцюгів та логістичних маршрутів.

Новий етап — 2017–2021 роки — ознаменувався відновленням зовнішньої торгівлі. Експорт збільшився до 50,7 млрд дол. США у 2021 році, що стало рекордним показником за весь посткризовий період. Проте імпорт зріс ще швидше — до 58,4 млрд дол. США, що призвело до найбільшого за рік дефіциту у 7,7 млрд дол. США.

Повномасштабне військове вторгнення у 2022 році стало новим випробуванням для зовнішньої торгівлі. Незважаючи на блокаду чорноморських портів, зниження експорту зерна та металів, обсяги експорту вдалося утримати на рівні 48,5 млрд дол. США, що лише на 4,3% нижче за 2021 рік. Це стало можливим завдяки масштабному розвитку «зелених коридорів», залізничним, автомобільним і річковим перевезенням через країни ЄС. У 2023 році експорт навіть трохи зріс — до 48,9 млрд дол. США, що свідчить про високу адаптивність української економіки.

Імпорт залишається стабільно високим — 54,2 млрд дол. США у 2023 році, зокрема через потребу в енергоносіях, лікувальних засобах, військово-технічних матеріалах та обладнанні для відновлення. Прогнозоване помірне зростання експорту до 52,0 млрд дол. США у 2025 році вказує на поступове відновлення, але й далі підкреслює необхідність диверсифікації ринків, модернізації виробництва та підвищення конкурентоспроможності української продукції.

Таким чином, зовнішня торгівля України демонструє високу чутливість до глобальних та регіональних економічних, політичних і військових викликів.

Хронічне перевищення обсягів імпорту над експортом, що зберігається протягом багатьох років, свідчить про структурну диспропорцію у зовнішньоекономічних зв'язках та наголошує на необхідності стратегічного переосмислення торговельної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності національного виробництва, диверсифікацію експортного потенціалу та зміцнення позицій України на міжнародних ринках.

На тлі коливань загального обсягу зовнішньої торгівлі особливе значення набуває аналіз еволюції її географічної структури. Зміни у розподілі торговельних потоків між країнами-партнерами відображають стратегічні переорієнтації, викликані геополітичними змінами, санкційними режимами та пошуком нових логістичних маршрутів. Детальний аналіз цих зрушень наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Територіальна диференціація експорту товарів України.

Країна/регіон	2001		2011		2021		2024 (оцінка)	
	Обсяг експорту, млн дол. США	% від загального обсягу	Обсяг експорту, млн дол. США	% від загального обсягу	Обсяг експорту, млн дол. США	% від загального обсягу	Обсяг експорту, млн дол. США	% від загального обсягу
Російська Федерація	2 850	29,00%	6 720	11,80%	2 150	4,30%	—	—
Європейський Союз	2 100	21,40%	19 800	34,80%	28 400	56,50%	31 200	63,00%
Польща	320	3,30%	2 950	5,20%	4 100	8,10%	4 800	9,70%
Німеччина	380	3,90%	2 400	4,20%	3 200	6,30%	3 500	7,10%
Італія	210	2,10%	1 800	3,20%	2 400	4,80%	2 600	5,30%
Румунія	180	1,80%	1 300	2,30%	1 900	3,80%	2 100	4,20%
Нідерланди	130	1,30%	1 600	2,80%	2 500	5,00%	2 800	5,70%
Азія	1 900	19,40%	12 600	22,20%	10 800	21,50%	12 500	25,30%
Китай	280	2,80%	2 100	3,70%	1 800	3,60%	2 300	4,70%
Туреччина	450	4,60%	1 900	3,30%	1 600	3,20%	1 900	3,80%
Індія	120	1,20%	800	1,40%	900	1,80%	1 100	2,20%
СНД (крім Росії)	1 700	17,30%	4 500	7,90%	2 300	4,60%	1 800	3,60%
Білорусь	310	3,20%	620	1,10%	180	0,40%	150	0,30%
Казахстан	290	3,00%	780	1,40%	420	0,80%	380	0,80%
Інші країни	1 250	12,80%	8 100	14,20%	6 050	12,10%	3 900	7,90%
Всього (експорт)	9 800	100%	56 720	100%	50 700	100%	49 400	100%

Як видно з таблиці, географічна структура експорту України пройшла глибоку трансформацію за останні два десятиліття, що відображає зміни у світовій геополітиці, економічних пріоритетах та логістичних можливостях.

У 2001 році основним торговельним партнером України була Російська Федерація, на яку припадало 29,0% всього експорту (2,85 млрд дол. США). Це було обумовлено історичною інтегрованістю економік, спільними виробничими ланцюгами та відсутністю бар'єр у торгівлі. Друге місце займав Європейський Союз — 21,4% (2,1 млрд дол. США), переважно через постачання металів, хімічної продукції та машин. СНД (крім Росії) та Азія мали порівняно вагому частку — 17,3% та 19,4% відповідно, що свідчить про диверсифіковану, хоча й орієнтовану на пострадянський простір, торговельну модель.

До 2011 року відбулася суттєва переорієнтація. Частка Росії скоротилася до 11,8% (6,72 млрд дол. США), попри зростання обсягів — це сталося на тлі підвищення експорту в інші регіони. У цей період ЄС став найбільшим торговельним блоком — 34,8% (19,8 млрд дол. США), що пов'язано з поглибленням економічної інтеграції, підписанням Угоди про асоціацію та зростанням попиту на українське зерно, метали та енергоносії. Також значно зросла роль Азії — до 22,2% (12,6 млрд дол. США), зокрема завдяки зростанню експорту металів у Китай та Туреччину.

Різкий перелом стався після 2014 року, але найбільші зрушення відбулися після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. У 2021 році частка Росії вже скоротилася до 4,3%, а до 2024 року — фактично зведена до нуля, що відображає розрив економічних зв'язків і санкційний режим.

У той же час роль Європейського Союзу різко зросла — з 56,5% у 2021 році до 63,0% у 2024 році (31,2 млрд дол. США). Це стало можливим завдяки розвитку «зелених коридорів», залізничних маршрутів через Польщу, Румунію, Словаччину та Угорщину. Лідируючі позиції серед країн-партнерів посідають Польща, Німеччина, Італія, Нідерланди та Румунія, які імпортують українське зерно, сталеву продукцію, машинобудівну продукцію та сільгосптовари.

Частка Азії у 2021 році скоротилася до 21,5% через логістичні обмеження, але у 2024 році відновилася до 25,3% (12,5 млрд дол. США), що свідчить про активізацію торгівлі з Туреччиною, Китаєм, ОАЕ та Індією, зокрема через морські коридори через Чорне море (після виходу з «зернової угоди») та транзитні схеми.

Частка країн СНД (крім Росії) стабільно скорочується — з 17,3% у 2001 році до 3,6% у 2024 році, що вказує на втрату значення традиційних економічних зв'язків і формування нової парадигми зовнішньої торгівлі, орієнтованої на ЄС, Азію та глобальні ринки.

Отже, географічна структура експорту України пройшла еволюцію від орієнтації на пострадянський простір до євроатлантичної та азіатської інтеграції. Ця трансформація є результатом військової агресії, санкційних режимів, логістичних адаптацій та стратегічного курсу на Європейський Союз. У майбутньому ключовим завданням залишається диверсифікація ринків, підвищення вартості експортованої продукції та зміцнення позицій у високотехнологічних секторах.

2.3 Динаміка та трансформація товарної структури зовнішньої торгівлі України під час кризових подій

Зовнішня торгівля традиційно відіграє ключову роль у розвитку економіки України, забезпечуючи надходження валютних ресурсів, стимулюючи виробництво та сприяючи інтеграції країни у світову економічну систему. Товарна структура експорту й імпорту формується під впливом низки внутрішніх і зовнішніх чинників, серед яких провідне місце посідають глобальні економічні кризи, зміни кон'юнктури світових ринків, політична нестабільність та військові дії.

У періоди кризових подій відбувається суттєва трансформація структури зовнішньої торгівлі. Це проявляється у перерозподілі питомої ваги окремих товарних груп, скороченні експорту традиційних товарів та зростанні залежності

від імпорту критично важливої продукції. Зокрема, кризові явища посилюють структурні дисбаланси української економіки, адже експортна модель значною мірою базується на сировинних товарах (аграрна продукція, чорні метали), тоді як імпорт часто охоплює енергоносії, машини, обладнання та високотехнологічну продукцію.

Вивчення динаміки та трансформацій у товарній структурі зовнішньої торгівлі в умовах криз є необхідною передумовою для розробки ефективних стратегій економічної політики. Такий аналіз дозволяє виявити слабкі сторони національної економіки, визначити ступінь залежності від окремих ринків та виробити механізми адаптації, спрямовані на диверсифікацію експорту, розширення присутності на нових ринках і зміцнення внутрішньої економічної стійкості.

Особливе значення в цьому контексті має аналіз еволюції структури експорту України, який відображає зміни у конкурентних перевагах країни, її промислового потенціалі та здатності до адаптації в умовах війни, санкцій та логістичних обмежень. На рисунку 2.3 наведено динаміку експорту за основними товарними групами в період з 2001 по 2025 рік, що дозволяє візуально простежити ключові зрушення у структурі зовнішньої торгівлі, визначити лідируючі сектори та оцінити ефективність адаптаційних стратегій національної економіки в довгостроковому періоді.

Динаміка товарної структури експорту України за період 2001–2025 років свідчить про глибоку трансформацію економічної моделі країни, зумовлену змінами у світовій кон'юнктурі, геополітичними потрясіннями та внутрішніми структурними зрушеннями. Аналіз даних за ключові періоди дозволяє виявити основні напрямки цієї еволюції.

2001 рік — пострадянська індустріальна модель.

На початку 2000-х років експорт України був орієнтований на важку промисловість. Чорні метали становили 2,4 млрд дол. США (35,3% від загального експорту), що робило цю галузь лідером. Сільгосппродукція (1,8 млрд дол. США) та хімічна продукція (0,6 млрд дол. США) відігравали

допоміжну роль. Ця структура відображала залежність від ресурсно-сировинного експорту та інтегрованість у пострадянські виробничі ланцюги.

Рисунок 2.3 – Експорт України за основними товарними групами (2001–2025)

2011 рік — епоха експортного зростання.

До 2011 року спостерігається масштабне розширення всіх ключових груп. Експорт чорних металів зріс до 10,8 млрд дол. США (39,0% від експорту), сільгосппродукції — до 6,2 млрд дол. США, хімічної продукції — до 2,4 млрд дол. США. Значно зросла роль машин та транспортних засобів — 2,9 млрд дол. США, що свідчить про певну диверсифікацію. Цей етап припав на період високих цін на сировину та активізацію торгівлі з ЄС та Азією.

2021 рік — початок структурної переорієнтації.

Незважаючи на втрати після 2014 року, до 2021 року Україна відновила обсяги експорту на рівні 49,0 млрд дол. США. При цьому відбулася суттєва зміна структури: сільгосппродукція вперше наблизилася до лідерства — 14,3 млрд дол.

США (29,2%), перевершивши чорні метали (10,5 млрд дол. США). Це стало результатом зростання попиту на зерно та олійні культури, розвитку аграрного бізнесу та обмеження виробництва металів. Машини та обладнання досягли 4,8 млрд дол. США, що вказує на зростання вартості експорту.

2023–2025 роки — адаптація в умовах повномасштабної війни.

Після початку повномасштабного вторгнення в 2022 році відбулося різке перерозподілення торговельних потоків. У 2023 році загальний експорт скоротився до 44,9 млрд дол. США, однак сільгосппродукція зберігає лідерство — 13,8 млрд дол. США (30,7%). Чорні метали впали до 7,2 млрд дол. США, що пов'язано з руйнуванням інфраструктури та блокадою портів.

У той же час спостерігається зростання високододаної продукції: експорт машин та обладнання зріс до 5,1 млрд дол. США, хімічної продукції — до 3,1 млрд дол. США, що свідчить про зростання попиту на сільгосптехніку, енергетичне обладнання та добрива. Прогноз на 2024–2025 роки показує очікуване відновлення до 46,0–48,1 млрд дол. США, з подальшим зростанням частки сільгосппродукції та технологічної продукції.

Товарна структура експорту України пройшла еволюцію від сировинно-металургійної моделі до аграрно-технологічної. Кожен етап — 2001, 2011, 2021, 2023–2025 — відображає реакцію на глобальні та внутрішні виклики. У майбутньому ключовим напрямом має стати перехід до експорту високододаної продукції, зокрема в сфері ІТ, машинобудування та переробної промисловості, що забезпечить стійкість та конкурентоспроможність української економіки.

Серед загальних тенденцій товарної структури експорту за аналізований період виокремлюється зниження частки металургії — найбільш циклічної та вразливої до зовнішніх та внутрішніх шоків галузі. Цей спад обумовлений коливаннями світових цін, руйнуванням виробничих потужностей, логістичними обмеженнями та втратою доступу до традиційних ринків. У той же час посилюється роль аграрного сектору, зокрема експорту зернових культур та олійних насіння, що стає ключовим драйвером валютних надходжень і стабілізатором зовнішньої торгівлі.

Також відзначається зниження значення високотехнологічних галузей, зокрема машинобудування та хімічної промисловості, що пов'язано з руйнуванням підприємств, розривом технологічних ланцюгів та обмеженням доступу до імпортних компонентів. Ці зрушення є прямим наслідком масштабних кризових явищ, зокрема військової агресії, санкційних режимів та логістичних перебоїв.

Загалом, трансформація товарної структури експорту України свідчить про високу вразливість матеріального виробництва до економічних, політичних та військових потрясінь. Експорт товарів критично залежить від наявності працюючих виробничих потужностей, стабільного доступу до сировини, транспортної інфраструктури та безперервних логістичних маршрутів — всіх тих компонентів, які опинилися під ударом під час повномасштабної війни.

У цьому контексті особливого значення набуває експорт послуг, який демонструє значно вищу стійкість. Більшість послуг — зокрема ІТ, фінансові, консультаційні, віддалені професійні послуги — не потребують фізичного переміщення товарів чи масштабної матеріальної інфраструктури. Це дозволяє їм зберігати активність навіть у надзвичайних умовах, забезпечуючи стабільні валютні надходження та підтримуючи платоспроможність економіки [3]. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз динаміки експорту послуг в умовах кризових подій. Для цього доцільно розглянути узагальнені статистичні дані щодо експорту товарів і послуг України у 2000–2025 рр., що дозволяють виявити ключові тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни та оцінити вплив кризових подій на її динаміку (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3 – Середній річний експорт товарів та послуг України

Показник	2000–2010	2011–2020	2021–2025 (оцінка)
Експорт товарів	31,4 млрд дол.	45,3 млрд дол.	46,8 млрд дол.
Експорт послуг	5,2 млрд дол.	9,3 млрд дол.	13,8 млрд дол.
Всього (експорт)	36,6 млрд дол.	54,6 млрд дол.	60,6 млрд дол.

У довгостроковій перспективі експорт послуг України демонстрував стабільне зростання в абсолютних обсягах. Проте його частка в загальному експорті протягом багатьох років скорочувалася — з понад 30% у 1990-х роках до менш ніж 20% у стабільний період 2010-х. Це було зумовлено інтенсивним розвитком товарного експорту, зокрема в секторах чорної металургії, хімічної промисловості та аграрного виробництва, які домінували в структурі зовнішньоекономічних операцій.

Однак у періоди після масштабних кризових явищ — 2009, 2015–2016 роках та 2023 році — спостерігалось відновлення ролі послуг: їхня частка в загальному експорті зростала до 25% і вище. Це свідчить про високу стійкість послуг до зовнішніх шоків, оскільки значна частина з них — зокрема ІТ-послуги, фінансові, консультаційні, транспортні та віддалені професійні послуги — не потребує масштабної матеріальної інфраструктури, фізичного переміщення товарів чи наявності працюючих виробничих потужностей. Саме ці фактори дозволяють їм зберігати активність і генерувати стабільні валютні надходження навіть у періоди глибоких економічних, політичних або військових потрясінь.

Кризові події, незалежно від їхнього походження — глобального чи внутрішнього — системно трансформують структуру зовнішньої торгівлі України. Вони не лише виявляють структурні слабкі місця економіки, зокрема вразливість секторів, орієнтованих на матеріальне виробництво, а й висвітлюють галузі з високою адаптивністю. Проведений аналіз підтверджує, що промислові сектори, особливо металургія та машинобудування, є найбільш чутливими до зовнішніх шоків, тоді як аграрний комплекс демонструє високу антикризову стійкість, відіграючи роль економічного стабілізатора.

У той же час зростання ролі експорту послуг у кризові періоди вказує на необхідність стратегічного перегляду пріоритетів зовнішньоторговельної політики. Акцент має зміщуватися у бік секторів, менш залежних від фізичної інфраструктури та більш орієнтованих на знання, інновації та цифрові технології. Це створює передумови для ефективної диверсифікації експортного

потенціалу, підвищення конкурентоспроможності на глобальних ринках та формування більш стійкої, резилієнтної моделі зовнішньої торгівлі.

Для подальшого аналізу було розроблено прогноз обсягів експорту України на основі історичних даних за період 2001–2025 років, які відображені на рисунку 2.3. Прогнозна модель побудована з використанням методу експоненціального згладжування (ETS), що є ефективним інструментом для аналізу часових рядів із наявністю тренду, сезонних коливань та нерівномірних змін у динаміці. Цей підхід особливо доречний для дослідження зовнішньоторговельних показників, які піддаються впливу як циклічних, так і структурних чинників, зокрема кризових потрясінь, змін у логістиці та геополітичних зрушень.

Прогноз сформовано за допомогою функції ПРЕДСКАЗ.ETS(), реалізованої в програмному середовищі Microsoft Excel, яка забезпечує адаптивне моделювання шляхом автоматичного визначення параметрів тренду та згладжування. Метод дозволяє враховувати як довгострокові тенденції, так і короткострокові коливання, що підвищує точність прогнозних оцінок у умовах високої макроекономічної невизначеності.

З метою оцінки можливої варіабельності прогнозованих обсягів експорту були розроблені два альтернативних сценарії — оптимістичний та песимістичний, що ґрунтуються на статистичному аналізі історичних темпів приросту експортних показників. Як основа для формування меж відхилень використано розраховане стандартне відхилення річних темпів зростання, яке становить 16,88%. Це значення визначено на основі даних за період 2001–2025 років і відображає середню волатильність експортного потенціалу України.

У межах оптимістичного сценарію базовий прогноз помножується на коефіцієнт $(1+0,1688)$, що передбачає сприятливий розвиток подій: відновлення логістичних маршрутів, зростання попиту на українську продукцію, успішну реінтеграцію на світових ринках. У рамках песимістичного сценарію прогнозовані значення коригуються множенням на $(1-0,1688)$, що враховує

тривалість військових дій, продовження санкційних обмежень, логістичні перебої та геополітичну нестабільність (Рисунок 2.4).

Такий підхід дозволяє забезпечити обґрунтовану оцінку невизначеності, спираючись на реальну історичну волатильність показника, а не на суб'єктивні припущення. Він дає змогу оцінити потенційний діапазон коливань експорту та підвищує надійність прогнозних розрахунків у контексті високої макроекономічної невизначеності.

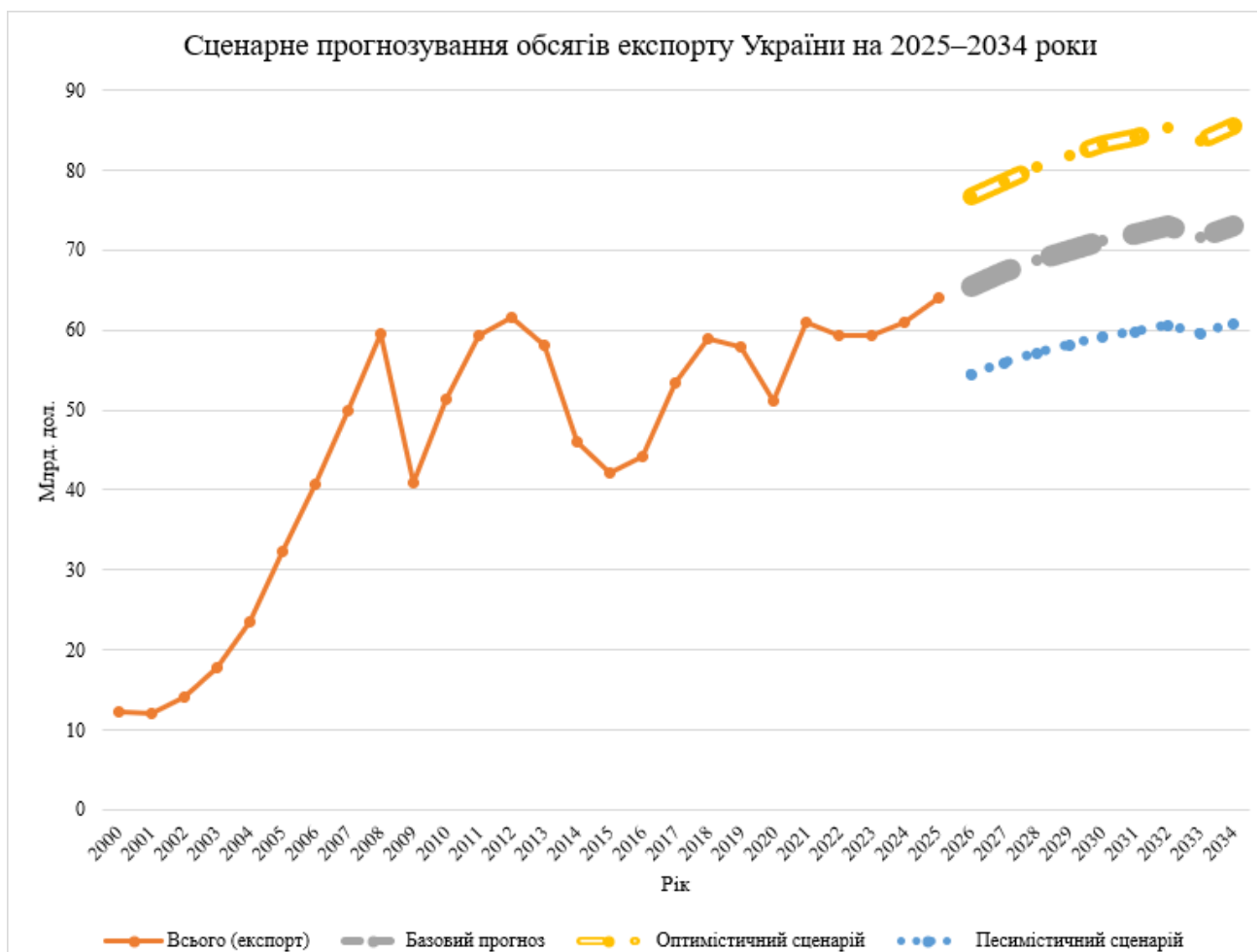

Рисунок 2.4 – Сценарне прогнозування обсягів експорту України на 2025–2034 роки

Отримані результати свідчать про наявність загальної тенденції до зростання обсягів експорту України, попри численні періоди кризових спадів у минулому. За базовим прогнозом, обсяги експорту зростають від 64 млрд дол. США у 2025 році до 73,13 млрд дол. США у 2034 році, що відображає поступове

відновлення економіки та підвищення конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках.

У оптимістичному сценарії, який враховує сприятливі умови для економічного розвитку, експорт може сягнути 85,48 млрд дол. США у 2034 році, що перевищує історичний максимум 2021 року (61 млрд дол. США) і свідчить про значне відновлення виробничих потужностей, модернізацію інфраструктури та активну інтеграцію в глобальні ланцюги постачання.

Натомість песимістичний сценарій передбачає менш динамічне зростання — до 60,78 млрд дол. США у 2034 році, що фактично відповідає прогнозованому рівню на 2025 рік за базовим сценарієм. Це свідчить про тривалість військових дій, обмежений доступ до ключових ринків, а також повільне відновлення виробництва та логістики.

З економічної точки зору, базовий сценарій демонструє стабілізацію експортної діяльності та поступове відновлення після значного спаду, що стався у 2022–2023 роках у зв'язку з воєнними діями. Оптимістичний сценарій передбачає активне відновлення експортного потенціалу, що може бути досягнуто завдяки покращенню зовнішньоекономічного середовища, інвестиціям у відновлення інфраструктури, розширенню доступу до ринків ЄС та інших країн, а також зростанню попиту на високотехнологічну продукцію. Песимістичний сценарій, навпаки, свідчить про збереження структурних проблем, недостатнє відновлення виробничих потужностей, обмежений доступ до зовнішніх ринків та продовження впливу геополітичних факторів на економічну діяльність.

Таким чином, запропонований прогноз із альтернативними сценаріями розвитку дозволяє не лише здійснити кількісну оцінку майбутніх обсягів експорту, а й провести глибокий якісний аналіз потенційних економічних траєкторій. Такий підхід забезпечує комплексне уявлення про динаміку зовнішньої торгівлі в умовах невизначеності, враховуючи вплив ключових макроекономічних, політичних та інституційних факторів. Він може бути ефективно використаний для розробки стратегічної економічної політики,

планування відновлення експортного потенціалу та формування механізмів адаптації до довгострокових викликів у період післявоєнного відбудовування.

Висновки до розділу 2

У межах цього розділу проаналізовано ключові тенденції розвитку зовнішньої торгівлі в глобальному масштабі та особливості експортної діяльності України в умовах тривалої нестабільності. Виявлено, що світова торгівля переживає глибокі структурні зміни, зумовлені цифровізацією, регіоналізацією торговельних потоків та посиленням геополітичної напруги, що призводить до підвищеної волатильності міжнародних поставок і зростання ролі нетарифних бар'єрів. У контексті повномасштабної війни Україна зазнала масштабної переорієнтації своїх зовнішньоторговельних зв'язків: втративши доступ до традиційних ринків країн СНД, країна активно інтегрується до Європейського союзу, що супроводжується серйозними логістичними викликами та тимчасовим скороченням загального обсягу експорту. Аналіз товарної структури експорту вказує на домінування сировинно-сировинних галузей, зокрема аграрного сектору та чорної металургії, що робить економіку надзвичайно вразливою до цінових коливань на світових ринках і обмежує потенціал сталого експортного зростання. У цих умовах нагальною потребою стає стратегічний перехід до підтримки високотехнологічних та високододалих галузей, розширення виробничих можливостей та формування нових, стійких логістичних маршрутів. Прогноз обсягів експорту на період 2025–2034 років, побудований за базовим, оптимістичним та песимістичним сценаріями, свідчить про потенційну можливість поступового відновлення зовнішньоекономічної активності. Базовий сценарій передбачає стабільне, хоча й помірне зростання, оптимістичний — значну експансію за умов сприятливого інституційного середовища та масштабного відновлення, тоді як песимістичний варіант індикує ризик стагнації у разі продовження воєнних загроз, логістичних перебоїв та нестабільності зовнішнього попиту. Разом ці сценарії підтверджують

необхідність послідовної, адаптивної торговельної політики, здатної забезпечити стійкість і конкурентоспроможність українського експорту в умовах високої глобальної невизначеності.

3 НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

3.1 Економетрична оцінка впливу експорту послуг на економічне зростання в Україні

З огляду на затяжну економічну нестабільність, спричинену воєнними діями, глобальними ринковими змінами та дестабілізацією традиційних торговельних зв'язків, особливої актуальності набуває ідентифікація факторів, що можуть стати рушіями економічного розвитку.

Одним із ключових факторів економічної стійкості в умовах кризи є зовнішня торгівля послугами, зокрема високотехнологічними та з високою доданою вартістю. Їхня частка в структурі українського експорту поступово зростає, що свідчить про структурну трансформацію економіки. У контексті повномасштабної війни сфера послуг демонструє значно вищу стійкість порівняно з товарним експортом, оскільки менше залежить від фізичної інфраструктури, транспортних маршрутів та матеріально-виробничих потужностей. Це робить її стратегічним драйвером економічного зростання в умовах тривалої нестабільності.

З метою кількісної оцінки впливу зовнішньої торгівлі послугами на макроекономічну динаміку України було розроблено багатофакторну економетричну модель на основі щорічних даних за період 2000–2023 років. Модель реалізовано в програмному середовищі Python з використанням бібліотек pandas, statsmodels та scikit-learn, що забезпечує гнучкість аналізу, високу точність обчислень, ефективну візуалізацію та перевірку статистичних припущень.

У якості залежної змінної виступає абсолютний приріст номінального валового внутрішнього продукту України (gdp_nominal), виміряний у млрд дол. США. Такий підхід дозволяє аналізувати не просто рівень ВВП, а саме динаміку

економічного зростання або спаду — тобто зміну показника відносно попереднього року.

Як незалежні змінні до моделі включено:

- services_export — річний приріст обсягу експорту послуг (у млрд дол. США);
- services_import — річний приріст імпорту послуг (у млрд дол. США), зі збереженням негативного знаку для відображення відтоку валютних ресурсів;
- inflation — річний рівень інфляції, виражений у відсотках до попереднього року, як індикатор макроекономічної нестабільності.

Ця специфікація моделі дозволяє оцінити внесок зовнішньої торгівлі послугами в економічне зростання, враховуючи одночасний вплив інших ключових макроекономічних чинників.

Використання приростів (змін у річному вимірі) замість абсолютних значень показників сприяє досягненню стаціонарності часових рядів, що є необхідною умовою для коректного застосування класичного методу найменших квадратів. Цей підхід також зменшує ймовірність наявності автокореляції залишків, підвищує надійність оцінок параметрів моделі та дозволяє аналізувати динаміку змін, а не лише рівні показників.

Таблиця 3.1 – Макроекономічні показники для побудови моделі

Рік	Номінальний ВВП, млрд дол. США	Експорт послуг, млрд дол. США	Імпорт послуг, млрд дол. США	Інфляція, %
2000	79,5	2,1	1,8	46,7
2001	81,2	2,3	2	25,8
2002	87,5	2,6	2,4	13,9
2003	94,8	3	2,8	11,4
2004	108	3,8	3,3	11,2
2005	131	4,5	4	11,1
2006	154	5,6	5,2	11,5
2007	180	6,8	6,3	15,2
2008	210	7,5	7	16,4
2009	175	6,1	5,8	15,5
2010	198	6,8	6,5	15,9
2011	212	7,9	7,5	14,8

Продовження Таблиці 3.1

2012	220	8,2	7,8	15
2013	215	8,5	8,2	13,5
2014	180	8,7	8,4	15,5
2015	175	8,9	8,6	17,8
2016	178	9,3	8,9	12,5
2017	202	9,8	9,4	12
2018	220	10,5	10,2	11,9
2019	225	11,1	10,8	11,8
2020	200	11,5	11	10,9
2021	235	12,5	12	18,5
2022	250	13,1	12,8	25
2023	255	14,5	14	25,5
2024 (оцінка)	260	15,5	14,8	15
2025 (прогноз)	270	16,8	15,6	12

Програмний код, що використовувався для обробки даних, побудови регресійної моделі та верифікації її діагностичних характеристик, наведено в Додатку А. На рисунку 3.1 представлені результати роботи програми.

```

=====
                coef      std err          t      P>|t|      [0.025      0.975]
-----+-----
const          -7.8372         6.896     -1.136     0.268    -22.139     6.464
export_growth  -21.5350        17.250     -1.248     0.225    -57.310    14.240
import_growth   50.5525        19.484      2.595     0.017     10.145    90.960
inflation        0.0310         0.335      0.092     0.927     -0.664     0.726
=====
Omnibus:                6.651    Durbin-Watson:                1.642
Prob(Omnibus):          0.036    Jarque-Bera (JB):                4.646
Skew:                   -0.920    Prob(JB):                0.0980
Kurtosis:                3.949    Cond. No.                190.
=====

Notes:
[1] Standard Errors assume that the covariance matrix of the errors is correctly specified.

Durbin-Watson статистика: 1.642
Інтерпретація: близько до 2 – немає автокореляції.

Breusch-Pagan test (гомоскедастичність):
LM-statistic: 0.322, p-value: 0.956
Гіпотеза про гомоскедастичність НЕ відхиляється.

VIF (мультиколінеарність):
Variable      VIF
0      const  7.970148
1  export_growth  14.575502
2  import_growth  14.475205
3      inflation  1.030492

Shapiro-Wilk test (нормальність залишків):
W-statistic: 0.937, p-value: 0.114
Залишки розподілені нормально.

```

Рисунок 3.1 – Регресійна модель економічного зростання України

В результаті побудови багатофакторної регресійної моделі на основі приростів макроекономічних показників було отримано наступне рівняння:

$$gdp_growth = -7.837 + 21.535 \cdot export_growth - 50.552 \cdot import_growth + 0.031 \cdot inflation$$

де:

gdp_growth — абсолютний приріст номінального ВВП України (млрд дол. США),

export_growth — річний приріст обсягу експорту послуг (млрд дол. США),

import_growth — річний приріст обсягу імпорту послуг (млрд дол. США),

inflation — річний рівень інфляції (%).

Коефіцієнт детермінації $R^2=0,651$, що свідчить про те, що модель пояснює близько 65% варіації приросту ВВП, а значення скорегованого $R^2=0,608$ підтверджує стабільність моделі при врахуванні кількості змінних.

Статистична значущість параметрів перевірена за допомогою t-тесту. Коефіцієнт при прирості експорту послуг має р-значення 0.225, що не дозволяє вважати його статистично значущим на рівні 5%. Коефіцієнт при прирості імпорту послуг — $p=0.017$, що вказує на високу значущість: кожен додатковий млрд дол. США імпорту послуг призводить до зменшення приросту ВВП на 50,552 млрд дол. США, що відображає відток валютних ресурсів. Коефіцієнт при інфляції має $p=0.927$, що свідчить про відсутність статистичної взаємозв'язку між інфляцією та приростом ВВП у даній моделі.

Діагностичні характеристики моделі також підтверджують її якість:

– Durbin-Watson = 1.642 — близько до 2, що свідчить про відсутність автокореляції залишків;

– Breusch-Pagan test (p-value = 0.956) — гіпотеза про гомоскедастичність не відхиляється;

– VIF > 10 для змінних *export_growth* та *import_growth* — що вказує на високу мультиколінеарність, що може впливати на точність оцінок;

– Shapiro-Wilk test (p-value = 0.114) — залишки розподілені нормально.

Отже, модель демонструє високу експланаторну силу, проте потребує подальшої корекції через проблему мультиколінеарності. У майбутньому може бути запропонована спрощена модель, наприклад, без змінної inflation, чи з використанням методу PCA.

Для підвищення наочності аналізу побудовано серію графіків, що ілюструють попарні залежності між приростом номінального ВВП та ключовими макроекономічними чинниками.

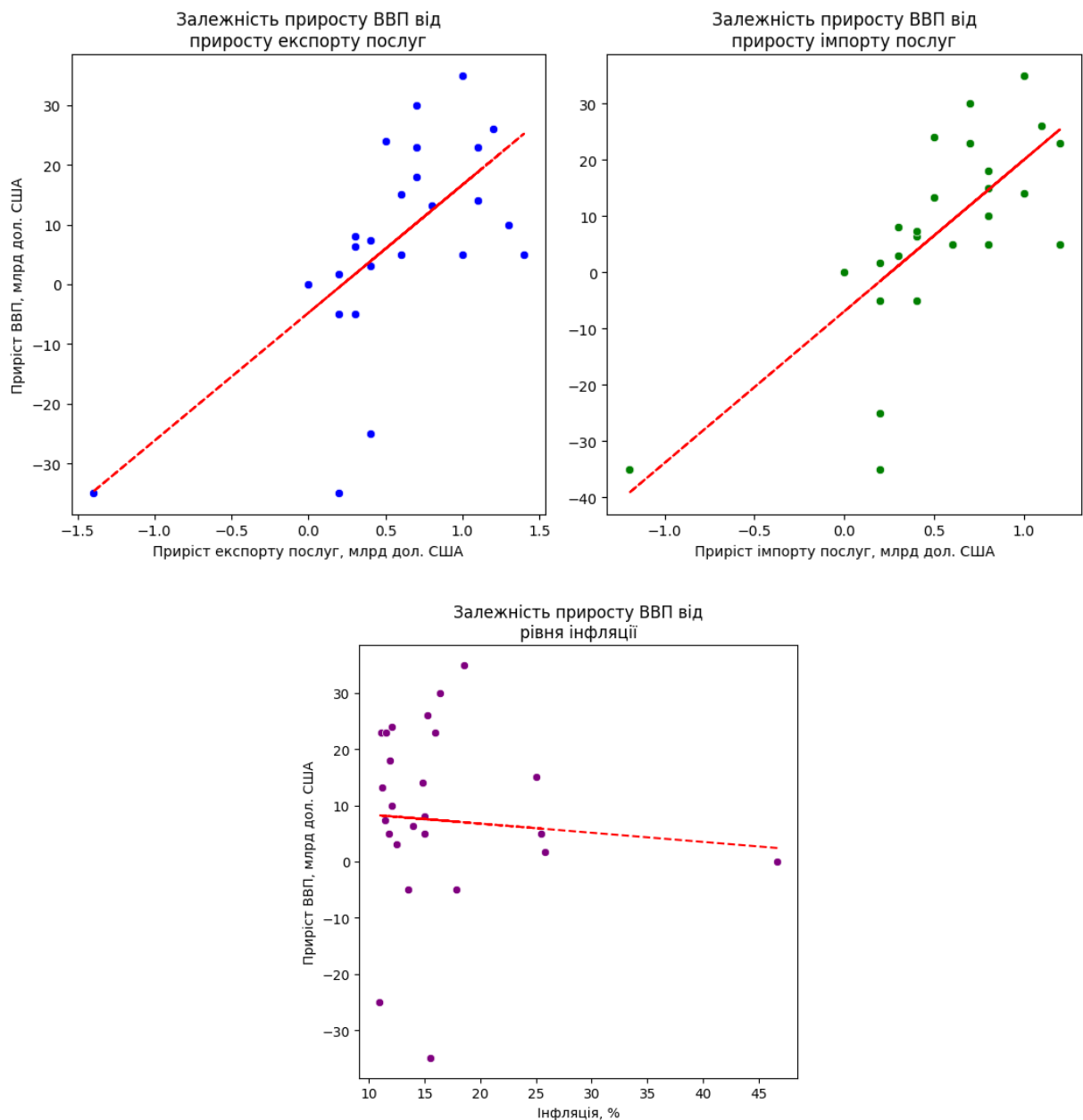

Рисунок 3.2 – Візуалізація попарних залежностей між приростом ВВП та ключовими чинниками.

Таким чином, результати проведеного емпіричного моделювання свідчать про значущий вплив динаміки зовнішньої торгівлі послугами на макроекономічну стабільність та економічне зростання України. Позитивна кореляція між приростом експорту послуг і збільшенням ВВП підтверджує роль цього сектору як одного з ключових драйверів відновлення національної економіки. Це обґрунтовує необхідність формування цілеспрямованої державної політики, спрямованої на розвиток високотехнологічних послуг, підтримку ІТ-експорту, цифрову інфраструктуру та міжнародну конкурентоспроможність українських компаній. У контексті посткризового відновлення саме експорт послуг має потенціал стати основою для сталого та резилієнтного економічного зростання.

3.2 Стратегічні орієнтири державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності

У контексті трансформації традиційної структури експорту України все більшого значення набуває стратегічна переорієнтація на сектор послуг та високотехнологічну продукцію з високою доданою вартістю. Розвиток цих галузей має стати одним із пріоритетних напрямів державної економічної політики у найближчі роки, особливо в умовах необхідності формування резилієнтної моделі зовнішньої торгівлі.

Серед таких секторів особливе місце посідає ІТ-галузь, яка традиційно є однією з найбільш експортоорієнтованих складових української економіки. До початку повномасштабної війни галузь, що об'єднувала понад 200 тис. фахівців, формувала близько 4% ВВП країни і забезпечувала значну частку валютних надходжень. За оцінками, Україна входила до числа провідних світових експортерів ІТ-послуг, успішно конкуруючи на ринках ЄС, Північної Америки та Азії [29, с. 1].

Проте з початком повномасштабного вторгнення ситуація істотно погіршилася. У 2022 році обсяги експорту ІТ-послуг скоротилися на 30%

порівняно з 2021 роком і становили 3,7 млрд дол. США (у 2021 році — 5,3 млрд дол. США). У 2023 році спостерігалось подальше зниження — до 3,4 млрд дол. США, що на 9% менше, ніж у попередньому році [12]. Це стало наслідком масштабних руйнувань інфраструктури, мобілізації спеціалістів, переривання бізнес-зв'язків та загальної невизначеності, що негативно вплинула на довіру замовників.

Повномасштабна війна призвела до серйозного послаблення позицій України у сфері високотехнологічного експорту, що відобразилося на її міжнародному рейтингу. Так, за даними UNCTAD, Україна опустилася на 59 місце у світовому рейтингу за обсягами високотехнологічного експорту, тоді як у 2021 році займала 51 місце, демонструючи стійке позитивне зростання.

Рисунок 3.3 – Динаміка високотехнологічного експорту (млн USD)

Аналіз динаміки високотехнологічного експорту України за період 2010–2025 років свідчить про значні структурні зрушення, обумовлені як внутрішніми факторами розвитку, так і масштабними кризовими подіями.

У період 2010–2013 років спостерігалось поступове зростання обсягів високотехнологічного експорту — з 380 млн дол. США (2010) до 490 млн дол. США (2013). Цей етап характеризувався активним розвитком ІТ-аутсорсингу,

збільшенням кількості українських компаній на міжнародних ринках, зокрема в ЄС та Північній Америці. Формувалися основи цифрового експорту, що базувався на висококваліфікованих кадрах та конкурентоспроможних цінах на послуги.

Наступний період — 2014–2016 роки — ознаменувався тимчасовим гальмуванням зростання через анексію Криму, початок бойових дій на Донбасі та загальну економічну кризу. У 2015 році обсяги скоротилися до 440 млн дол. США, що було пов'язано з девальвацією гривні, зниженням платоспроможності партнерів та перериванням бізнес-зв'язків із Росією. Проте вже в 2016 році відбулося відновлення до 480 млн дол. США, що свідчить про високу адаптивність сектору.

Різкий стрибок відбувся в 2017–2021 роках: обсяги зросли з 560 млн дол. США до 1 150 млн дол. США, що стало результатом прориву в цифровій економіці. Україна увійшла до числа провідних глобальних центрів аутсорсингу ІТ-послуг, особливо в сегментах розробки програмного забезпечення, DevOps, штучного інтелекту та хмарних технологій. Цей період підкреслив потенціал знань-орієнтованої економіки та її здатність генерувати валютні надходження навіть у складних умовах.

Проте з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року відбулося різке погіршення ситуації: обсяги високотехнологічного експорту скоротилися до 780 млн дол. США (–32% порівняно з 2021 роком), а в 2023 році — ще нижче, до 720 млн дол. США, що пов'язано з руйнуванням інфраструктури, масштабною мобілізацією ІТ-фахівців, перериванням операційних процесів та втратою довіри деяких замовників.

Незважаючи на ці виклики, прогнозоване зростання до 750 млн дол. США у 2024 році та 800 млн дол. США у 2025 році вказує на поступове відновлення сектору. Це досягається завдяки гнучкості цифрових послуг, розвитку фрилансу, нових форматів роботи (віддалено, через треті країни) та активній підтримці держави та міжнародних партнерів.

Сектори високих технологій, цифрові рішення та галузі з високою доданою вартістю, які на початкових етапах кризи виконували антикризову функцію, мають стратегічний потенціал стати ключовими драйверами сталого економічного зростання в майбутньому [27]. Проте, як зазначається в дослідженні С. Глущенко, частка підприємств, що діють у високотехнологічних та наукомістких секторах української економіки, залишається незначною, так само як і їхній внесок у загальний обсяг капітальних інвестицій та зайнятість. Це свідчить про необхідність системного довгострокового розвитку пріоритетних галузей, а також формування соціальної політики, спрямованої на підвищення престижу та привабливості професій у сферах ІТ, інженерії, штучного інтелекту та інноваційного бізнесу [39, с. 25–29].

У цьому контексті найближчі роки мають бути орієнтовані на кардинальне нарощування потенціалу високотехнологічного та інноваційного експорту як одного з головних стратегічних та інституційних пріоритетів. На Міжнародному торговельному форумі 2025 року Міністерство економіки України презентувало Національну експортну стратегію до 2030 року, метою якої є технологічне переозброєння економіки та перехід до моделі експортоорієнтованого зростання через розвиток продукції з високою доданою вартістю. Зокрема, передбачається досягти щорічного обсягу експорту на рівні 77 млрд дол. США, що становитиме близько 33% ВВП, з акцентом не лише на кількісне нарощування, а й на якісне поліпшення структури зовнішньоторговельних потоків. Як наголосив заступник міністра, центральним елементом нової торгівельної політики має стати підтримка промисловості, зокрема виробників інноваційної продукції та послуг у сфері ІТ [15].

Для реалізації цих цілей державна політика повинна бути спрямована на системне усунення регуляторних та фіскальних бар'єрів для розвитку ІТ-сектору та суміжних послуг — зокрема інжинірингу, EdTech, кібербезпеки та digital-консалтингу. Першочерговими заходами мають стати скасування подвійного оподаткування для компаній, які зареєстровані за кордоном, але зберігають свої операційні центри в Україні, а також розширення можливостей правового

режиму «Дія.Сіті» — зокрема, у сфері трудового законодавства, валютного регулювання та міжнародного судочинства.

Крім того, доцільно запровадити конкурсні програми державного співфінансування науково-дослідних (R&D) та дослідно-конструкторських робіт у сфері послуг — за аналогією з європейською програмою Horizon Europe. Це сприятиме формуванню національної інноваційної екосистеми та підвищенню конкурентоспроможності українських компаній на глобальних ринках.

Окрему увагу слід приділити розвитку високотехнологічного товарного експорту, чия частка в загальному обсязі залишається надзвичайно низькою. Зараз в Україні практично відсутній масштабний експорт складної технічної продукції — електроніки, приладів, медичного обладнання, робототехніки. Для стимулювання цього напрямку доцільно:

- створити спеціалізовану експортно-кредитну агенцію, орієнтовану саме на продукцію з високою доданою вартістю,
- впровадити податкові канікули строком на 3 роки для нових експортерів у цільових галузях,
- розпочати програми державно-приватного партнерства для створення R&D-центрів при підприємствах.

Міжнародні фінансові інституції та експертні організації одностайно наголошують на необхідності модернізації та диверсифікації українського експорту як ключового фактора сталого економічного відновлення. Зокрема, у звітах Світового банку зазначається, що успішна євроінтеграція, реалізація структурних реформ — зокрема гармонізація технічних стандартів з ЄС, дерегуляція бізнес-середовища та підвищення захисту інвестицій — створює передумови для переходу української економіки до високотехнологічних сегментів зовнішньої торгівлі. Експерти також рекомендують спрямувати прямі іноземні інвестиції на розвиток стратегічно важливих галузей: ІТ-сектору, машинобудування, агропереробної промисловості — де можливе формування значної доданої вартості.

Додаткові пропозиції орієнтовані на зниження адміністративних бар'єрів, модернізацію логістичної інфраструктури (зокрема через розвиток нових транспортних коридорів), стимулювання науково-технічної діяльності та формування конкурентоспроможної пропозиції високотехнологічної продукції. Ці напрями повністю узгоджуються з пріоритетами Національної експортної стратегії України, зокрема з метою нарощування експортного потенціалу інноваційних галузей, підтримки малих і середніх підприємств у виході на міжнародні ринки та інтеграції до цифрового внутрішнього ринку Європейського Союзу [30].

Ще одним ключовим вектором посткризового відновлення має стати посилення інституційного середовища, що забезпечує регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Одним із системних викликів залишається фрагментація повноважень між різними державними органами, що призводить до недостатньої координації, уповільнення прийняття рішень та зростання адміністративного навантаження на експортерів. Для подолання цих обмежень доцільно створити механізм міжвідомчої взаємодії на базі єдиного профільного органу або міжурядового координаційного офісу, який би відповідав за комплексну розробку та реалізацію торговельної політики. Також важливим кроком є запровадження регулярної публічної оцінки ефективності торговельних інструментів, що сприятиме підвищенню прозорості, підзвітності та довіри до державних інституцій.

Не менш важливим напрямом є регіональна переорієнтація зовнішньоторговельних зв'язків. У контексті порушення традиційних маршрутів, зокрема через блокаду Чорноморських портів, значення Європейського Союзу як основного торговельного партнера України ще більше зросло. Проте для зменшення геополітичних ризиків та забезпечення довгострокової стійкості доцільно розширювати присутність на ринках країн Глобального Півдня — зокрема Південно-Східної Азії, Латинської Америки та Африки. У цьому процесі важливу роль відіграватимуть Угоди про вільну торгівлю, особливо ті, що забезпечують стабільне правове середовище,

спрощують доступ до ринків, містять положення про технічну допомогу та сприяння іноземним інвестиціям. Розвиток такої стратегічної політики дозволить ефективно диверсифікувати торговельні ризики та закласти основу для стійкого зростання експорту в середньостроковій перспективі.

Таким чином, у сучасних умовах стратегічними пріоритетами державної політики в сфері зовнішньої торгівлі України мають стати:

- орієнтація на високотехнологічний та інноваційний експорт,
- системна підтримка ІТ-сектору та суміжних послуг (EdTech, кібербезпека, інжиніринг),
- розвиток товарного експорту з високою доданою вартістю,
- удосконалення механізмів інституційної координації,
- географічна диверсифікація торговельних партнерств.

Успішна реалізація цих напрямів стане фундаментом для сталого економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та інтеграції України до глобальних виробничих ланцюгів нового покоління.

3.3 Напрями удосконалення механізмів зовнішньої торгівлі в умовах кризових викликів

На підставі аналізу, проведеного у підрозділах 2.2 та 2.3, можна констатувати, що зовнішньоторговельна діяльність України стикається з низкою взаємопов'язаних викликів, які суттєво обмежують її ефективність і конкурентоспроможність на міжнародних ринках.

Першим із ключових чинників є серйозні логістичні обмеження, спричинені масштабним руйнуванням транспортної інфраструктури. До повномасштабного вторгнення основним каналом вивезення українського експорту були морські порти Чорного та Азовського морів. Проте з початку війни стратегічно важливі портові вузли — Одеса, Південний, Чорноморськ, Миколаїв — були частково або повністю виведені з ладу через бойові дії або

блоковані, що призвело до радикальної перебудови логістичних маршрутів [44, с. 25].

Це змусило українські підприємства активно переорієнтуватися на наземні коридори — залізничні, автомобільні та річкові перевезення. Однак пропускна здатність цих маршрутів значно нижча за морську, що призводить до значного звуження загальної транспортної пропускної здатності та стрімкого зростання транспортних витрат, які у деяких напрямках збільшилися в кілька разів [54]. Такі умови серйозно підривають конкурентоспроможність українських товарів на зовнішніх ринках: компанії змушені використовувати складні логістичні ланцюги, будувати або орендувати тимчасові склади за кордоном, оплачувати додаткові послуги з транзиту. У цьому контексті держава має взяти на себе роль координатора та інвестора у відновленні та модернізації логістичної інфраструктури — зокрема шляхом розвитку річкових терміналів, гармонізації залізничної колії з європейськими стандартами (TEN-T), реконструкції доріг та створення сучасних мультимодальних хабів.

Другим істотним викликом є обмежений доступ українських експортерів до фінансування та високий рівень невизначеності, пов'язаний з військово-політичними ризиками. Війна значно підвищила сприйняття України як високоризикового регіону, що призвело до скорочення прямих інвестицій, ускладнення отримання кредитів та різкого зростання процентних ставок. Це, у свою чергу, гальмує реалізацію інвестиційних проєктів і модернізацію виробництва.

У відповідь на ці виклики держава запроваджує спеціалізовані фінансові механізми. Зокрема, з січня 2024 року діє програма ПрАТ «Експортно-кредитне агентство» з страхуванням інвестиційних ризиків від воєннополітичних подій, що дає можливість інвесторам частково компенсувати втрати у разі форс-мажору [52]. Подібні інструменти — державні гарантії, субсидовані кредити, експортне страхування — допомагають знизити ризики для бізнесу та розширити доступ до капіталу.

Крім того, доцільно активізувати залучення фінансових ресурсів міжнародних фінансових інституцій — зокрема Європейського банку відновлення та розвитку (ЄБРР), Міжнародної фінансової корпорації (IFC), Світового банку — через використання їхніх кредитних та технічних програм для фінансування модернізації виробничих потужностей, цифровізації та експортно-орієнтованих проєктів. Такий підхід може стати важливим кроком до відновлення інвестиційної привабливості України.

Третім істотним викликом є регуляторна нестабільність у кризових умовах. У період надзвичайних ситуацій нормативне середовище у сфері митного контролю та валютного регулювання часто підлягає раптовим змінам без достатнього обґрунтування чи попереднього повідомлення бізнесу. Наприклад, можуть бути запроваджені тимчасові заборони на експорт окремих товарів (наприклад, харчових продуктів або сільгосппродукції) або особливі режими для імпорту стратегічних вантажів — медичних препаратів, пального чи техніки.

Такі заходи, хоча й мають на меті забезпечення внутрішньої стабільності, нерідко призводять до скорочення кола торговельних партнерів, порушень контрактних зобов'язань та зростання операційних витрат для експортерів. У цих умовах особливо важливими стають прозорість, передбачуваність та гнучкість регуляторної політики. Бізнес має отримувати своєчасну інформацію про зміни в правилах, а держава повинна швидко реагувати на нові виклики шляхом впровадження спрощених процедур для критично важливих поставок — зокрема, пільгових митних режимів для продовольчих, медичних чи гуманітарних вантажів. Також слід системно переглядати застарілі обмеження, які вже втратили актуальність.

Четвертою проблемою є слабка інтеграція України в глобальні ланцюги доданої вартості (ГЛДВ). Хоча економіка країни є відкритою для міжнародної торгівлі, значна частина українського експорту представлена сировиною або напівфабрикатами, тоді як остаточна збірка та формування основної доданої вартості відбуваються за кордоном. Згідно з оцінками експертів, велика частка

імпортованих комплектуючих у вітчизняному виробництві використовується за схемою «як сировина», що не враховується як власна додана вартість [51, с. 102]. Це робить українську економіку особливо вразливою до зовнішніх шоків — будь-яке порушення постачань призводить до втрати значної частки вартості, створеної в країні.

Для підвищення стійкості та технологічної самостійності необхідно активізувати процес локалізації виробництва. Це передбачає:

- розвиток переробних потужностей у традиційних секторах — харчовій промисловості, металургії, деревообробці;
- створення спільних підприємств з іноземними партнерами для виробництва високотехнологічної продукції — зокрема електроніки, машин, медичного обладнання;
- формування внутрішніх промислових кластерів у машинобудуванні, ІТ-сфері та зеленій енергетиці.

Такий підхід дозволить змістити структуру експорту від сировинної моделі до високододаної, зменшити залежність від імпортних ланцюгів і поступово перейти до участі в ГЛДВ на рівні кінцевих продуктів.

Додатковим викликом для зовнішньої торгівлі є стрімке зростання зовнішнього боргу України, зумовлене масштабними військовими та фіскальними витратами. Як зазначає Г. Григор'єв, одним із шляхів подолання цього виклику може стати створення Національного інноваційного фонду, фінансування якого у майбутньому могло б базуватися на експортному потенціалі країни в умовах післявоєнного відновлення [40]. Механізм передбачає спрямування коштів на розвиток високотехнологічних галузей, переорієнтацію військових технологій у мирне русло (dual-use technologies) та стимулювання саморегульованої економічної моделі. Така стратегія дозволить не лише диверсифікувати експорт, а й підвищити загальну додану вартість української продукції, що, у свою чергу, сприятиме зростанню ВВП і скороченню зовнішнього боргу через нарощування експортних доходів.

Зазначена стратегія має критичне значення для подальшого розвитку зовнішньої торгівлі України, оскільки передбачає фундаментальну трансформацію її експортної структури. Перехід від сировинно-орієнтованої моделі до експорту високотехнологічних товарів і послуг сприятиме підвищенню конкурентоспроможності української продукції на глобальних ринках. Крім того, активізація інноваційної діяльності відкриє нові експортні ніші в галузях із високою доданою вартістю — зокрема в ІТ, кібербезпеці, біотехнологіях, цифрових послугах та переробному виробництві, — що стане важливим кроком до формування стійкої, резилієнтної економіки.

Нарешті, однією з ключових системних проблем залишається відсутність комплексної антикризової готовності у сфері зовнішньоекономічної діяльності. У разі масштабних потрясінь — як воєнних, так і економічних — в Україні досі не існує єдиного централізованого органу або затвердженої процедури координації реагування між державними установами, митними, логістичними та фінансовими структурами. Це призводить до роз'єднаних дій між відомствами, запізнення у прийнятті рішень та неефективного управління торговельними потоками в умовах надзвичайних ситуацій.

Для подолання цього недоліку пропонується авторська «Схема антикризової готовності у зовнішній торгівлі» (Таблиця 3.2), яка передбачає створення постійно діючого механізму швидкого реагування, об'єднання ключових акторів (державні органи, бізнес-асоціації, логістичні оператори, банки) та розробку стандартизованих протоколів дій на випадок порушень маршрутів, блокад інфраструктури чи регуляторних шоків. Така схема забезпечить оперативну комунікацію, швидке прийняття рішень та мінімізацію втрат для експортної сфери.

Впровадження запропонованої комплексної моделі антикризової готовності сприятиме підвищенню стійкості та операційної ефективності зовнішньоекономічної діяльності України в умовах надзвичайних ситуацій. Поєднання стратегічних інфраструктурних інвестицій, інституційних механізмів фінансової підтримки та адаптивного регулювання створить міцну основу для

збереження та подальшого нарощування експортного потенціалу країни, навіть за наявності геополітичних, логістичних чи економічних потрясінь.

Таблиця 3.2 – Компоненти антикризової готовності у сфері зовнішньої торгівлі України

Компонент	Опис
Антикризове планування	Розробка сценаріїв кризових подій та планів реагування: аналіз можливих розривів у ланцюгах постачання, визначення вразливих місць, формування детальних алгоритмів дій на різних етапах кризи.
Фінансово-страхові резерви	Створення спеціалізованих фондів та гарантійних програм для екстреної підтримки постраждалих експортерів — зокрема, цільових кредитів, грантів, страхових виплат з покриттям втрат від воєнно-політичних ризиків.
Резервні логістичні маршрути	Розвиток альтернативних шляхів доставки — залізничних, автомобільних, річкових
Інституційна координація	Створення міжвідомчого кризового штабу (наприклад, при Міністерстві економіки) для постійного моніторингу стану зовнішньої торгівлі, проведення тренувань з кризового реагування та координування дій державних органів і бізнесу.
Законодавча гнучкість	Закріплення в нормативних актах процедур оперативного запровадження чи скасування тимчасових торговельних обмежень (ліцензій, квот, митних правил) з чітким регулюванням строків і мінімізацією бюрократичних перешкод.

Висновки до розділу 3

У цьому розділі проведено поглиблений аналіз викликів, з якими стикається зовнішня торгівля України в умовах тривалої кризи, а також запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення її ефективності в середньо- та довгостроковій перспективі. На основі проведеного дослідження зроблено висновок про значущий позитивний вплив експорту послуг на приріст валового внутрішнього продукту, що було підтверджено шляхом побудови економетричної моделі. Цей результат свідчить про необхідність системної підтримки секторів, орієнтованих на експорт послуг, особливо ІТ-галузі, яка

демонструє високу резилієнтність навіть у період повномасштабного військового конфлікту.

Разом з тим, ключовим напрямом стратегічної модернізації має стати розвиток виробництва товарів з високою доданою вартістю, що дозволить зменшити залежність від сировинно-аграрної експортної моделі та посилити технологічну складову української економіки. Ефективне управління зовнішньоторговельними процесами в кризових умовах потребує посилення інституційної спроможності держави, удосконалення механізмів міжвідомчої координації та забезпечення прозорості торговельної політики.

Важливим елементом стратегії є географічна диверсифікація зовнішньоторговельних зв'язків, яка має супроводжуватись активним укладанням нових Угод про вільну торгівлю та адаптацією стандартів української продукції до вимог нових ринків, зокрема країн Глобального Півдня. Для підвищення стійкості торгівлі до зовнішніх шоків слід нарощувати резервні інфраструктурні потужності, зокрема альтернативні логістичні маршрути, а також формувати оперативні механізми державної підтримки експортерів на випадок надзвичайних ситуацій.

Нарешті, успішна торговельна політика в умовах невизначеності має бути не лише реактивною, а й проактивною. Пріоритетом має стати створення національної системи стратегічного прогнозування та моніторингу глобальних тенденцій, що дозволить своєчасно адаптувати експортну стратегію до змін у світовому економічному середовищі та забезпечити стале зростання конкурентоспроможності українських товарів і послуг на міжнародних ринках.

ВИСНОВКИ

У межах даної роботи проведено комплексне дослідження особливостей розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах кризових викликів. Аналіз дозволив не лише систематизувати теоретичні основи міжнародної торгівлі, а й сформулювати практичні висновки щодо формування стійкої та конкурентоспроможної економіки в періоди надзвичайних ситуацій.

Досліджено поняття зовнішньої торгівлі як багатовимірного механізму, що виходить за межі простого обміну товарами і послугами, набуваючи функції стратегічного ресурсу для забезпечення економічної стійкості та національної безпеки. Виявлено взаємопов'язаність між глобальними кризовими подіями в історії світової економіки та еволюцією теорій міжнародної торгівлі. Зокрема, підтверджено, що в умовах повномасштабного військового конфлікту зовнішня торгівля стає важливим інструментом підтримки економічного добробуту та забезпечення доступу до критично важливих матеріалів, енергоносіїв та технологій.

Проаналізовано ключові інструменти регулювання зовнішньоекономічної діяльності, серед яких особливе значення в кризових умовах посідають експортно-кредитна підтримка, митно-тарифне регулювання, технічні бар'єри та заходи нетарифного характеру. Підкреслено необхідність їхнього гнучкого, комплексного та адаптивного застосування з урахуванням змін у міжнародному середовищі та безпечних загроз. На основі історичних прикладів доведено, що своєчасне та цілеспрямоване використання цих інструментів може сприяти стабілізації торговельних потоків та підвищенню економічної резиліентності.

В окремому аспекті досліджено інституційний контур підтримки зовнішньої торгівлі, зосереджуючись на ролі центральних органів виконавчої влади, спеціалізованих агентств, митних служб та участі України в міжнародних економічних організаціях, що виступають платформами для координації політики, отримання технічної допомоги та інтеграції до глобальних ланцюгів доданої вартості.

Аналіз сучасного стану світової торгівлі виявив її циклічний характер, обумовлений чергуванням масштабних кризових явищ: фінансової кризи 2008 року, пандемії COVID-19, енергетичної кризи та геополітичної напруженості. Незважаючи на загальну тенденцію до зростання обсягів у період 2005–2024 років, спостерігалися значні коливання, що свідчать про вразливість глобальної торгівлі до зовнішніх шоків. У структурі торгівлі зберігається домінування машин та транспортного обладнання, проте помітно зростає частка послуг — як відображення переходу до цифрової економіки та «економіки знань». Також виявлено підвищення ролі логістичних факторів, оскільки кризи постачань, пандемічні обмеження та військові конфлікти суттєво впливають на стабільність маршрутів та час доставки.

Щодо України, аналіз її зовнішньоторговельної діяльності підтвердив високу чутливість до зовнішніх шоків, особливо в періоди економічних, політичних та військових потрясінь. Протягом років незалежності географічна орієнтація експорту кардинально змінилася — від домінування країн СНД до стратегічної переорієнтації на ринки Європейського Союзу. Однак повномасштабне вторгнення у 2022 році призвело до глибокої дестабілізації торговельних потоків, що потребує фундаментального перегляду підходів до формування зовнішньоекономічної стратегії в післявоєнний період.

Товарна структура зовнішньої торгівлі України також пройшла значні трансформації під впливом кризових подій. Кожна масштабна криза — фінансова, пандемічна чи воєнна — супроводжувалася скороченням частки продукції важкої промисловості (металургія, хімія, машинобудування), тоді як аграрний сектор демонстрував відносну стабільність, стаючи ключовим стабілізатором. Водночас відбувається поступове переміщення від сировинного експорту до перероблених товарів, а також стрімке зростання ролі експорту послуг — зокрема ІТ та фінансових, які виявили високу стійкість до порушень інфраструктури. Це підтверджує необхідність диверсифікації експортного потенціалу, розвитку менш циклічних галузей та підтримки секторів із високою адаптивністю.

Емпіричний аналіз впливу експорту послуг на макроекономічні показники України виявив статистично значущий позитивний кореляційний зв'язок між зростанням цього показника та динамікою валового внутрішнього продукту. Цей результат підтверджує доцільність державної підтримки секторів з високою доданою вартістю, особливо в умовах обмеженого доступу до ресурсів і втрат виробничих потужностей.

Прогноз обсягів експорту на період 2025–2034 років свідчить про потенціал поступового зростання за базовим сценарієм, можливість швидкого відновлення за оптимістичним розвитком подій та ризик тривалої стагнації у разі реалізації песимістичного сценарію. Це підкреслює необхідність активної, проактивної експортної політики, заснованої на стратегічному плануванні, інноваціях та міжнародній інтеграції.

Запропоновано ключові напрями державної політики: розвиток інноваційного та високотехнологічного експорту, створення сприятливого правового середовища, гармонізація стандартів і активна регіональна експансія через укладання нових угод про вільну торгівлю. Водночас ідентифіковано головні проблеми: логістичні бар'єри, сировинна орієнтація експорту, інституційна фрагментація та відсутність системи стратегічного прогнозування. Для їх подолання рекомендовано нарощування інфраструктурної стійкості, формування механізмів екстреної підтримки експортерів та створення національної системи передбачення зовнішньоекономічних ризиків.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Асланова Е. І. Торгова війна як прояв економічних конфліктів: зміст та специфіка розгортання. *Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально- економічного розвитку* : матеріали доп. Міжнар. науково- практ. конф., м. Ужгород, 16 лют. 2019 р. Ужгород, 2018. С. 14-17. URL: <https://surl.li/exapan>
2. Вітер І. Великі географічні відкриття та їх вплив на економічний розвиток країн європейської цивілізації. «*Наукова думка сучасності і майбутнього*» : Наук. мислення: Зб. ст. учасників двадцять восьмої всеукр. практ.- пізнав. інтернет-конф., м. Дніпро, 25 берез. - 4 квіт. 2019 р. Дніпро, 2019. С. 34-45. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/id/eprint/4758>.
3. Голопотелюк В. В. Особливості розвитку зовнішньої торгівлі послугами України в кризових умовах. *Актуальні соціально-економічні проблеми в умовах невизначеності* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. молодих вчен., м. Київ, 18 квіт. 2025 р. / Наук. керівник Т. П. Палієнко. 2025. С. 24-27. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/34419>.
4. Григорова-Беренда Л. І., Шуба М. В. Теорія і практика зовнішньої торгівлі : навч. посіб. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2023. 136 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0053748.pdf> (дата звернення: 13.03.2025)
5. Гузенко І. Ю. Глобальна економіка : навч. посіб. Дніпро : НТУ «ДП», 2023. 168 с.
6. Гуляєва Н., Вавдійчик І., Мельник В. Системні драйвери торгівлі України в реаліях воєнного стану. *International scientific-practical journal commodities and markets*. 2024. Т. 51, № 3. С. 4-23. URL: [https://doi.org/10.31617/2.2024\(51\)01](https://doi.org/10.31617/2.2024(51)01)(дата звернення: 19.05.2025).
7. Державна служба статистики України. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення:

08.04.2025)

8. Державна служба статистики України. Економічна статистика / Ціни. Індеси споживчих цін у 1992-2024 роках (до грудня попереднього року). *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cit.htm (дата звернення:

18.04.2025)

9. Державна служба статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2025/zd/ztt/arh_ztt2025.html (дата

звернення: 10.04.2025)

10. Державна служба статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність. Товарна структура зовнішньої торгівлі. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2025/zd/tsztt/arh_tsztt2025_u.html (дата

звернення: 13.04.2025)

11. Державна служба статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі послугами. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення:

14.04.2025)

12. Державна служба статистики. Структура зовнішньої торгівлі послугами за видами. *ukrstat.gov.ua*. 2025. URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/ztp_kv/arh_ztp_kv2023_u.html

(дата звернення: 24.04.2025)

13. Кушнір Н.О., Заяць О.І. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2023. 360 с. URL: <https://surl.li/aitqyz>

14. Москалик Р. Торговельна політика : навч. посіб. (електронне видання). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2024. 61 с. URL:

<https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Torhovelnna-polityka-navch-posibnyk.pdf>

15. Національна експортна стратегія до 2030 року: на Міжнародному торговельному форумі представлені ключові пріоритети та стратегічні цілі. *Міністерство економіки України*. URL: [https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2eb5c34f-2957-4220-b1ab-](https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2eb5c34f-2957-4220-b1ab-01d27eff1a2f&title=NatsionalnaEksportnaStrategiia)

[01d27eff1a2f&title=NatsionalnaEksportnaStrategiia](https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2eb5c34f-2957-4220-b1ab-01d27eff1a2f&title=NatsionalnaEksportnaStrategiia) (дата звернення: 28.04.2025)

16. Небога Т. Вдовиченко А. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. Одеса: Астропринт, 2024. 140 с. URL: <http://lib.osau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4888/1/book2.pdf>

17. Палей Д. А. Цифровізація як ключовий фактор підвищення адаптивності підприємств до кризових ситуацій. *Ефективні механізми господарювання в контексті сучасної економічної теорії* : матеріали доповідей Міжнародної науковопрактичної конференції, м. Запоріжжя, 7-8 березня 2025 р. 2025. С. 217-220. URL: <https://surli.cc/nkned>

18. Палієнко Т. П. Цифрова економіка України: реалії та перспективи розвитку. *Сучасні виклики та сталий розвиток економіки і бізнесу* : матеріали I Всеукр. науково-практ. конф., м. Запоріжжя, 10 груд. 2024 р. Запоріжжя, 2024. С. 289-291. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/18755>.

19. Питання утворення Експортно-кредитного агентства: Постанова Каб. Міністрів України від 07.02.2018 № 65: станом на 1 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.Ua/laws/show/65-2018-n#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

20. План України: Розпорядження Каб. Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р. URL: <https://me.gov.ua/view/bb34572a-7998-4ffc-a3c6-83af50e88560> (дата звернення: 04.04.2025)

21. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2025 рік: Постанова Каб. Міністрів України від 24.12.2024 № 1481. URL: <https://zakon.rada.gov.Ua/laws/show/1481-2024-n#Text> (дата звернення: 14.05.2025).

22. Світова економіка: підручник / А. П. Голікова та ін.; ред.: А. П. Голікова, О. А. Довгаль. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. 349 с. URL:

<https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/60a98dfff802793f2f37fcd29af2c0f1.pdf>.

23. Ситник Н., Стасишин А., Дубик В., та ін.; за заг. ред. Н. С. Ситник. *Фінанси зовнішньоекономічної діяльності* : навч. посіб. Львів : Видавництво «Апріорі», 2019. 460 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/finansu_ZED_.pdf

24. Сорокіна С., Акмен В., Сніжко П., Козка В. Система митного регулювання в Україні у контексті процесу Євроінтеграції. *Актуальні проблеми товарознавства, біотехнології, експертизи та митної справи* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Полтава, 20 лют. 2024 р. Полтава, 2024. С. 290-293. URL: <http://www.tpt.puet.edu.ua/files/zb-conf-2024.pdf#page=291>

25. Сустретов А. С., Саросіян Є. І. Початок промислового перевороту і економічний розвиток колоній англії у другій половині XVIII - на початку XIX століття. *Global science: prospects and innovations* : Proceedings of the 9th International scientific and practical conference, Liverpool, United Kingdom, 25-27 April, 2024. С. 378-385. URL: <https://sci-conf.com.ua/ix-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiyaglobal-science-prospects-and-innovations-25-27-04-2024-liverpul-velikobritaniyaarhiv/>

26. Україна не підписала Угоду про асоціацію з ЄС - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/11/131129_ukraine_eu_assignment_ek (дата звернення: 11.04.2025)

27. Ушакова Н. Г., Андросова Т. В. Стимулювання високотехнологічного експорту як основа стратегії повоєнного відновлення української економіки. *Business inform*. 2024. Т. 8, № 559. С. 81-88. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-8-81-88>

28. About Us | Japan External Trade Organization. URL: <https://www.jetro.go.jp/en/jetro/> (дата звернення: 29.03.2025)

29. Bandura R., Staguhn J. Digital Will Drive Ukraine's Modernization. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 2023. URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/230110_Bandura_Digital_Modernization.pdf?VersionId=Kj4dbLNq_pRzuSnKUvBt6kisZt15blSS
30. Bandura R., Timtchenko I., Hardman A. Supporting Ukraine's Private Sector during Wartime. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 2024. URL: <https://www.csis.org/analysis/supporting-ukraines-private-sector-during-wartime>
31. Barai M. K., Dhar S. COVID-19 Pandemic: Inflicted Costs and Some Emerging Global Issues. *Global Business Review*. 2021. Т. 25, № 3. с. 812-831. URL: <https://doi.org/10.1177/0972150921991499> (дата звернення: 13.05.2025).
32. Chaerul Ardan M., Puspita Marzaman A., Deni S. The russian-ukrainian war effects on global food trade: a review. *Journal of political science and international relations*. 2023. URL: <https://doi.org/10.11648/j.jpsir.20230602.14>
33. Choi Y., Fernandes A., Grover A., Iacovone L., Olarreaga M. Trade Promotion Organizations in the Pandemic World. *World Bank*, 2023. С. 41. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/c8486bba-8f43-4cc3-99e1-ba08c41c5fbb/content>
34. Export Credit Agency. URL: <https://www.eca.gov.ua/#results> (дата звернення: 30.03.2025)
35. Ezenwa C. A., Iheanacho J. I., Okafor H. I. Theories of international trade. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/389043595_THEORIES_OF_INTERNATIONAL_TRADE
36. General Agreement on Tariffs and Trade. Article XI. General Elimination of Quantitative Restrictions. 1947. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm (дата звернення: 15.03.2025).

37. Gerson A. Stranding of the mega-ship Ever Given in the Suez Canal: Causes, consequences, and lessons to be learned //The Suez Canal: Past lessons and future challenges. *Cham : Springer International Publishing*. 2023. с. 231-252.

38. Giovannucci D. National trade promotion organizations: their role and functions. *World Bank*. 2004. 41 с. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/c8486bba-8f43-4cc3-99e1-ba08c41c5fbb/content>

39. Hlushchenko S. Transformation of the economy structure - it is main point in Ukraine's development. *Актуальні питання фінансової політики України задля забезпечення фінансової стабільності* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Київ, 22 лютого 2024 року / [редкол.: Лук'яненко І. Г., Прімерова О. К.] ; Національний університет "Києво-Могилянська академія", Факультет економічних наук, Кафедра фінансів, Центр фінансово-економічних досліджень. Київ : НаУКМА. 2024. с. 24-29. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0d1de6a3-995d-4703-862d-702f3eff3bed/content>

40. Hryhoriev H. Sovereign debt and post-war Ukrainian economic growth - system dynamics approach. *Scientific Papers NaUKMA. Economics*. 2023. Т. 8, № 1. С. 32-39. URL: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.32-39>

41. International Organization for Standardization. SE UkrNDNC. *ISO*. URL: <https://www.iso.org/member/2172.html> (дата звернення: 28.03.2025).

42. Platonova I. O. Інституційний Institutional factor of development of state regulation of foreign economic activity in ukraine. *"Scientific notes of taurida V.I. vernadsky university", series "public administration"*. 2020. № 3. С. 170-174. URL: <https://doi.org/10.32838/tnu-2663-6468/2020.3/29>

43. Redziuk Y. Transformation of global capital markets under the influence of military aggression against Ukraine. *Financial and credit systems: prospects for development*. 2022. №2. С. 48-55. URL: <https://doi.org/10.26565/2786-4995-2022-2-05>

44. Report on damages and losses to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine as of June 2023. Kyiv : Kyiv School of Economics, 2023. 58 c. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_ENG_Report.pdf
45. Ricardo, D. On the Principles of Political Economy and Taxation. London: John Murray. 1817.
46. Rothman M., Peperkamp L. Reflections on the Russia-Ukraine War. Amsterdam University Press. 2024. 552 c.
47. Simakhova A. The impact of the war on Ukraine's foreign trade. *Economy of Industry*. 2024. T.1, №105. C. 5-15. URL: <https://doi.org/10.15407/econindustry2024.01.005>
48. Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. 1776.
49. Statista. Worldwide export trade value 1950-2022. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/264682/worldwide-export-volume-in-the-trade-since-1950/> (дата звернення: 02.04.2025)
50. Steinbach S. The Russia-Ukraine war and global trade reallocations (manuscript). *Economics Letters*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2023.111075>
51. The impact of Ukraine's involvement in global value chains on the development of the processing industry / V. Mytsenko et al. *Management and production engineering review*. 2024. URL: <https://doi.org/10.24425/mper.2024.151134>
52. Thompson F. Analysis: How Ukraine's ECA is tackling the country's war insurance gap. *Global Trade Review (GTR)*. URL: <https://www.gtreview.com/news/europe/analysis-how-ukraines-eca-is-tackling-the-countrys-war-insurance-gap/> (дата звернення: 19.05.2025).
53. Tuliakov V., Yakubovskiy. S., Truba A. The economic impact of Ukraine's trade relations with the EU amid geopolitical challenges: an analysis of trade dynamics, restrictions and integration. *InterEULawEast : Journal for the international*

and european law, economics and market integrations. 2024. Т.11, №2. С. 149-163.

URL: <https://doi.org/10.22598/iele.2024.11.2.7>

54. Ukraine's Export Crisis Isn't Over Yet. *Georgetown Security Studies Review*. May 4, 2024. URL: <https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2024/05/04/ukraines-export-crisis-isnt-over-yet/>

55. World Bank Open Data. GDP (current US\$) - Ukraine. *World Bank Open Data*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA> (дата звернення: 16.04.2025)

56. World Bank Open Data. High-technology exports (current US\$) - Ukraine. *World Bank Open Data*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?locations=UA> (дата звернення: 26.04.2025)

57. World Trade Organization. Agreement on Safeguards. *World Trade Organization*. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/25-safeg_e.htm (дата звернення: 16.03.2025).

58. World Trade Organization. Agreement on Trade-Related Investment Measures (TRIMs). *World Trade Organization*. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/18-trims_e.htm (дата звернення: 16.03.2025).

59. World Trade Organization. General Agreement on Tariffs and Trade. Article XX - General Exceptions. *World Trade Organization*. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_02_e.htm#articleXX (дата звернення: 18.03.2025).

60. World Trade Organization. General Agreement on Tariffs and Trade. Article XXI - Security Exceptions. *World Trade Organization*. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_02_e.htm#articleXXI (дата звернення: 19.03.2025).

61. World Trade Organization. Global Trade Outlook and Statistics. *World Trade Organization*. 2023. 24 с.

62. World Trade Organization. International export regulations and controls Navigating the global framework beyond WTO rules. *World Trade Organization*. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/international_exp_regs_e.pdf (дата звернення: 22.03.2025).

63. World Trade Organization. International trade statistics. Merchandise trade values. *WTO Stats*. URL: <https://stats.wto.org/> (дата звернення: 03.04.2025)

64. World Trade Organization. International trade statistics. Merchandise trade values. Merchandise exports by product group - annual. *WTO Stats*. URL: <https://stats.wto.org/> (дата звернення: 05.04.2025)

65. World Trade Organization. International trade statistics. Trade in commercial services. Commercial services exports by main sector - preliminary annual estimates based on quarterly statistics (2005-2024). *WTO Stats*. URL: <https://stats.wto.org/> (дата звернення: 06.04.2025)

66. World Trade Organization. Report on G20 Trade Measures. *World Trade Organization*. 2020. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/04/23rd-report-on-g20-trade-and-investment-measures_e28de745/6abc7839-en.pdf (дата звернення: 21.03.2025).

67. World Trade Organization. What is the WTO?. *World Trade Organization - Home page – Global trade*. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm (дата звернення: 11.03.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Програмний код, для реалізації економетричної моделі

```
# --- 1. Імпорт бібліотек ---
import pandas as pd
import numpy as np
import statsmodels.api as sm
from statsmodels.stats.diagnostic import het_breuschpagan
from statsmodels.stats.stattools import durbin_watson
from statsmodels.stats.outliers_influence import variance_inflation_factor
import matplotlib.pyplot as plt
import seaborn as sns
from scipy import stats

# --- 2. Вхідні дані (Таблиця 3.1) ---
data = pd.DataFrame({
    'year': list(range(2000, 2026)),
    'gdp_nominal': [
        79.5, 81.2, 87.5, 94.8, 108.0, 131.0, 154.0, 180.0, 210.0, 175.0,
        198.0, 212.0, 220.0, 215.0, 180.0, 175.0, 178.0, 202.0, 220.0,
        225.0,
        200.0, 235.0, 250.0, 255.0, 260.0, 270.0
    ],
    'services_export': [
        2.1, 2.3, 2.6, 3.0, 3.8, 4.5, 5.6, 6.8, 7.5, 6.1,
        6.8, 7.9, 8.2, 8.5, 8.7, 8.9, 9.3, 9.8, 10.5, 11.1,
        11.5, 12.5, 13.1, 14.5, 15.5, 16.8
    ],
    'services_import': [
        1.8, 2.0, 2.4, 2.8, 3.3, 4.0, 5.2, 6.3, 7.0, 5.8,
        6.5, 7.5, 7.8, 8.2, 8.4, 8.6, 8.9, 9.4, 10.2, 10.8,
        11.0, 12.0, 12.8, 14.0, 14.8, 15.6
    ],
    'inflation': [
        46.7, 25.8, 13.9, 11.4, 11.2, 11.1, 11.5, 15.2, 16.4, 15.5,
        15.9, 14.8, 15.0, 13.5, 15.5, 17.8, 12.5, 12.0, 11.9, 11.8,
        10.9, 18.5, 25.0, 25.5, 15.0, 12.0
    ]
})

# --- 3. Обчислення приростів (дельта) ---
data['gdp_growth'] = data['gdp_nominal'].diff().fillna(0)
data['export_growth'] = data['services_export'].diff().fillna(0)
data['import_growth'] = data['services_import'].diff().fillna(0)

# --- 4. Підготовка даних для регресії ---
```

Продовження Додатку А

```

X = data[['export_growth', 'import_growth', 'inflation']].copy()
X = sm.add_constant(X) # Додаємо константу
y = data['gdp_growth']

# --- 5. Побудова моделі OLS ---
model = sm.OLS(y, X).fit()

# --- 6. Виведення результатів регресії ---
print(model.summary())

# --- 7. Діагностичні тести ---

# 7.1. Автокореляція залишків (Durbin-Watson)
dw_stat = durbin_watson(model.resid)
print(f"\nDurbin-Watson статистика: {dw_stat:.3f}")
print("Інтерпретація: близько до 2 – немає автокореляції.")

# 7.2. Гомоскедастичність (Breusch-Pagan test)
bp_test = het_breuschpagan(model.resid, model.model.exog)
print(f"\nBreusch-Pagan test (гомоскедастичність):")
print(f"LM-statistic: {bp_test[0]:.3f}, p-value: {bp_test[1]:.3f}")
if bp_test[1] > 0.05:
    print("Гіпотеза про гомоскедастичність НЕ відхиляється.")
else:
    print("Гіпотеза про гомоскедастичність відхиляється (гетероскедастичність).")

# 7.3. Мультиколінеарність (VIF)
vif_data = pd.DataFrame()
vif_data["Variable"] = X.columns
vif_data["VIF"] = [variance_inflation_factor(X.values, i) for i in
range(X.shape[1])]
print(f"\nVIF (мультиколінеарність):\n{vif_data}")

# 7.4. Нормальність залишків (Shapiro-Wilk test)
shapiro_test = stats.shapiro(model.resid)
print(f"\nShapiro-Wilk test (нормальність залишків):")
print(f"W-statistic: {shapiro_test[0]:.3f}, p-value: {shapiro_test[1]:.3f}")
if shapiro_test[1] > 0.05:
    print("Залишки розподілені нормально.")
else:
    print("Залишки не розподілені нормально.")

# --- 8. Графічна діагностика ---
fig, ax = plt.subplots(2, 2, figsize=(12, 10))

# 8.1. Фактичні vs передбачені
ax[0, 0].scatter(y, model.fittedvalues, color='blue')
ax[0, 0].plot([y.min(), y.max()], [y.min(), y.max()], 'r--', lw=2)

```

```
ax[0, 0].set_xlabel('Фактичний приріст ВВП')
ax[0, 0].set_ylabel('Передбачений приріст ВВП')
ax[0, 0].set_title('Фактичні vs Передбачені значення')

# 8.2. Залишки
ax[0, 1].plot(data['year'], model.resid, marker='o', linestyle='-',
color='purple')
ax[0, 1].axhline(0, color='red', linestyle='--')
ax[0, 1].set_xlabel('Рік')
ax[0, 1].set_ylabel('Залишки')
ax[0, 1].set_title('Залишки моделі за роками')

# 8.3. Q-Q plot (нормальність)
stats.probplot(model.resid, dist="norm", plot=ax[1, 0])
ax[1, 0].set_title('Q-Q plot залишків')

# 8.4. Залишки vs передбачені (гомоскедастичність)
ax[1, 1].scatter(model.fittedvalues, model.resid, color='green')
ax[1, 1].axhline(0, color='red', linestyle='--')
ax[1, 1].set_xlabel('Передбачені значення')
ax[1, 1].set_ylabel('Залишки')
ax[1, 1].set_title('Залишки vs Передбачені (перевірка гомоскедастичності)')

plt.tight_layout()
plt.show()
```